

Tagna på sängen

- en studie om valfrihet och segregation i grundskolan

Delrapport Forskning om
Mångkulturella innerstadsskolor

Av Jenny Kallstenius
Stockholms stad oktober 2005

Kompetensfonden

INNEHÅLLSFÖRTECKNING:

Förord	1
1. Inledning	2
1.1 Om uppdraget	3
1.2 Syfte	4
1.3 Metod	5
1.4 Urval och avgränsningar	6
1.5 Disposition	7
2. Bakgrund och tidigare forskning	8
2.1 Valfrihet och segregation i den svenska grundskolan	8
2.2 Valfrihetens effekter	11
2.3 Stockholm – kontrasternas stad	15
3. Elevströmmar i Stockholms stad	22
3.1 Ett flöde mellan olika stadsdelar	22
3.2 Fristående skolor	26
3.3 Profiler och inriktningar	30
3.4 Diskussion	31
4. Två exempel – Fridhemsskolan/Stadshagsskolan och Högalidsskolan	34
4.1 Fridhemsskolan/Stadshagsskolan	34
4.2 Högalidsskolan	49
4.3 De mångkulturella innerstadsskolorna	61
5. Avslutning	67
5.1 En förändrad skola	67
5.2 Ett gemensamt förhållningssätt	69
Slutord	71
Källförteckning	72

Förord

I många grundskolor sker idag en relativt snabb ökning av andelen elever med annat modersmål än svenska. En förklaring till detta är att möjligheten att välja grundskola fört med sig att många föräldrar till elever boende i ytterstaden med annan språklig bakgrund än svenska sökt sig till skolor i innerstaden. Detta innebär att många grundskolor under en relativt kort tid fått en väsentligt förändrad elevgrupp vad gäller språklig-, social- och kulturell bakgrund. För en framgångsrik skolutveckling i dessa skolor krävs fördjupad kunskap om hur skolan kan ta tillvara de möjligheter som dessa förändringar för med sig.

Kompetensfondens kansli har gett fil dr Nihad Bunar vid sociologiska institutionen i uppdrag att ansvara för en studie av de mångkulturella innerstadsskolorna.

Det som nu presenteras är en delrapport. Slutrapporten planeras vara klar i juni 06.

Kicki Berg
Projektledare Kompetensfonden

Mats Westin
Projektledare Kompetensfonden

Rapportförfattarens förord

Arbetet med denna rapport tog sin början augusti 2004. Under arbetets gång har jag varit i kontakt med ett flertal personer vars positiva inställning möjliggjort arbetet med denna rapport. Min förhoppning är att rapportens innehåll skall komma dem och deras verksamheter till nytta. Jag vill tacka Kicki Berg och Mats Westin vid Kompetensfonden i Stockholms stad – ert engagemang har varit av grundläggande betydelse för mitt arbete. Jag vill rikta ett stort tack till skolledningarna vid Fridhemsskolan/Stadshagsskolan och Högalidsskolan i Stockholm för er öppenhet och villighet att släppa in mig i era verksamheter. Alla de i skolans övriga personal som tagit sig tid att prata med mig, visa mig runt och räddat mig när tekniken krånglat (ni vet vilka ni är) – tusen tack! Slutligen vill jag framföra ett varmt tack till Nihad Bunar. Ditt outtömliga engagemang och din smittande entusiasm har varit, och är, av avgörande betydelse. Utan dig hade det inte varit möjligt.

Stockholm oktober 2005
Jenny Kallstenius

1. Inledning

Det fria skolvalet, genom vilket elever har rätt att välja en annan grundskola än den som ligger närmast hemmet, har sedan valfrihets- och friskolereformernas genomförande vid 1990-talets början kommit att genomgripande förändra det svenska skolsystemet. Andelen elever som går i skolan i en annan stadsdel än där de bor har ökat markant, något som särskilt under de första åren av 2000-talet har detta blivit påtagligt. Grundskolor som drivs av fristående huvudman, så kallade friskolor, har under den senaste tioårsperioden ökat markant och andelen elever som söker sig till dessa fristående alternativ har samtidigt ökat kraftigt. En följd av detta är att allt fler elever i åldrarna sex till femton år dagligen reser förhållandevis långt för att komma till skolan. I samtal med personer verksamma inom grundskolan i Stockholms stad framkommer uppfattningar om att förortsområdenas ”invandrartäta” skolor bokstavligen dräneras på elever med svensk bakgrund samt de elever med utländsk bakgrund som klarar sig jämförelsevis bra i den svenska skolan. Det ges uttryck för en uppfattning att förortsskolorna blir bestulna på de ”duktiga” eleverna (jfr Rothstein & Blomqvist, 2000). Det talas även om hur de i snabb takt framväxande friskolorna främst lockar högutbildade föräldrar och hur denna utveckling upplevs leda till en ökad segregering inom skolan.

Både i den offentliga debatten och inom forskningen på området har fokus kommit att läggas på situationen i så kallade socialt utsatta, ”invandrartäta” områden. De frågor som lyfts fram har i stor utsträckning kommit att kretsa kring elevers bristande kunskaper i svenska språket och om svårigheter att fylla bänkarna i förorternas kommunala grundskolor då allt fler elever söker sig till olika former av friskolor eller till skolor belägna i innerstaden. Dessa frågeställningar är av yttersta relevans, men fokuserar endast på ena sidan av myntet. För att kunna överblicka den rådande skolutvecklingen i sin helhet och konstruktivt arbeta med frågor som dessa är det nödvändigt att studera även den andra sidan. Den ökande andel elever med bostadsadresser i Stockholms socialt utsatta förortsområden som lämnar de närmast liggande grundskolorna försvinner inte ur skolsystemet bara för att de lämnar sitt ursprungliga upptagningsområde, de tar naturligtvis vägen någonstans. Många av eleverna söker sig till och hamnar i en annan skolmiljö, i en annan del av staden. Denna utveckling rör således inte bara skolorna i Stockholms förorter som eleverna söker sig ifrån, utan likväl skolorna dit eleverna söker sig till som i många fall är belägna i innerstaden. Det handlar om ett utflöde och ett inflöde av elever som sammanslaget påverkar grundskolesituationen i Stockholm som helhet.

Denna studie eftersträvar att sätta in det fria skolvalet och dess genomförande i en bredare samhällslig kontext och betrakta staden som helhet, där dess olika delar präglas av ett ömsesidigt beroende. Genom att utveckla en ökad förståelse mellan pågående urbana processer och skolan som institution och symbol är det möjligt att utarbeta en beredskap för att hantera de i allt större utsträckning märkbara konsekvenserna av de genomförda valfrihets- och friskolereformerna. Konsekvenser som påverkar såväl individen själv, den skola som eleven väljer bort som den skola som eleven söker sig till.

1.1 Om uppdraget

Möjligheten att välja grundskola har fört med sig att många föräldrar till elever boende i Stockholms förortsområden med annan språklig bakgrund än svenska sökt sig till innerstadens grundskolor. Denna utveckling har inneburit att många av innerstadens grundskolor på relativt kort tid fått en förändrad elevsammansättning, gällande språklig, social och etnisk/nationell bakgrund. Med detta som bakgrund beslutade Kompetensfonden i Stockholms stad¹ år 2004 att finansiera en forskningsinsats om ”mångkulturella innerstadsskolor” med syfte att främja en positiv skolutveckling genom att fördjupa och bredda kunskapen om och förståelsen för denna utveckling inom grundskolan i Stockholms stad.

Det forskningsarbete som inleddes utifrån ovan beskriva uppdrag kom att ta sin utgångspunkt i de flödesprocesser som uppstår för det första i samband med att elever från stadens ytterområden söker sig till grundskolor belägna i innerstaden och för det andra i samband med att elever boende i innerstaden i allt större utsträckning söker sig från de kommunala grundskolorna till fristående alternativ. Vad innebär detta inflöde av elever till innerstadens kommunala grundskolor? På vilket sätt påverkas de i innerstaden belägna kommunala grundskolorna av att elever med bostadsadress i innerstaden söker sig till friskolor eller kommunala grundskolor belägna i andra stadsdelar? Hur påverkar dessa flödesprocesser berörda elever, föräldrar, lärare, det lokala samhället kring skolan – och hur påverkar det relationerna emellan dessa skilda aktörer? Studiens fokus kom att läggas på tre separata men samtidigt ömsesidigt beroende områden som kan betecknas som skolornas *organisatoriska förutsättningar*, *interna relationsarenor* samt *externa relationsarenor*: Med organisatoriska

¹ Kompetensfonden i Stockholms stad syftar till att initiera och finansiera utvecklingsprojekt som förbättrar de inom staden förekommande verksamheterna och dessas organisation. Kompetensfonden arbetar även för att öka integrationen i Stockholm. (Källa: www.stockholm.se)

förutsättningar avses hur skolan som organisation förhåller sig till den förändring i elevsammansättning som inflödet respektive utflödet innebär. Den huvudsakliga frågeställningen är om det från skolornas sida vidtagits några särskilda åtgärder för att bemöta förändringen, ur ett organisatoriskt såväl som ett pedagogiskt avseende. Med intern relationsarena avses relationer mellan olika aktörer inom skolan: skolledning, lärare, och elever. Det kan handla om hur relationerna ser ut mellan de elever som bor i innerstaden och de som reser in från förorterna. Är relationerna mellan eleverna konfliktfyllda, spända, segregering eller vänskapliga? Det kan handla om hur relationerna ser ut mellan innerstadsskolornas lärare och eleverna från förorterna. Behandlas eleverna lika, oavsett var de kommer ifrån, eller förekommer det olika former av positiv respektive negativ särbehandling? Det kan också handla om hur skolledningen förhåller sig till de inresande eleverna i olika avseenden. Vad i detta inflöde av elever uppfattas som något positivt, och finns det något som upplevs som en belastning? Med extern relationsarena avses de relationer som omger skolorna, och som kan ha direkta konsekvenser för skolornas interna relationsarena och för skolornas organisatoriska förutsättningar. Externa relationer kan vara relationer mellan skolan och föräldrarna, mellan skolan och det omgivande lokalsamhället överhuvudtaget och förstås relationer mellan olika föräldragrupper. Det kan handla om hur föräldrar boende i innerstaden upplever inflödet av elever från förorten, och att andelen elever med annan socioekonomisk och etnisk bakgrund ökar på deras barns skola. Det kan såväl handla om hur föräldrar boende i förorterna upplever bemötandet som deras barn får i den nya skolan av sina lärare och klasskamrater. En annan extern aspekt är eventuellt förekommande relationer mellan skolor belägna i förorten respektive innerstaden. Med andra ord, relationen mellan skolor som ”förlorar” respektive ”vinner” elever.

1.2 Syfte

Syftet med denna rapport är att lyfta fram två exempel på skolor i Stockholms innerstad vars förutsättningar och verksamheter tydligt påverkats av den pågående utvecklingen, i form av de tidigare beskrivna flödesprocesserna till respektive från de i innerstaden belägna kommunala grundskolorna – Fridhemsskolan/Stadshagsskolan belägen inom Kungsholmens stadsdel samt Högalidsskolan, lokaliserad inom stadsdelen Maria-Gamla stan. För att det ska vara möjligt att förstå utvecklingen i dessa två skolor är det nödvändigt att förankra dem i ett historiskt sammanhang, samt att utifrån befintlig statistik från bland annat Utrednings- och

statistikkontoret ge en beskrivning avseende den socioekonomiska och etniska/nationella befolkningssammansättningen i respektive stadsdel i relation till Stockholms stad som helhet. Rapporten har tre delsyften. För det första att genomföra en översiktlig kartläggning över relevant svensk och internationell forskning på området. För det andra att identifiera och kartlägga förekommande elevströmmar inom Stockholms stad. För det tredje att med avstamp i tidigare forskning och ovan nämnda empiriska kartläggning av elevströmmar fokusera på Fridhemsskolan/Stadshagsskolan respektive Högalidsskolan för att diskutera utvecklingen för dessa två grundskolor. Rapporten är i sin karaktär problemavtäckande. Dels låter jag en empirisk kartläggning av grundskoleelevers rörelsemönster påvisa förekommande elevflöden mellan olika stadsdelar och mellan kommunala respektive fristående skolor för att på så vis fånga dynamiken i staden som helhet. Dels låter jag ansvariga för barn- och ungdomsfrågor inom respektive stadsdel, rektorer samt biträdande rektorer komma tals och genom intervjuer och samtal formulera hur utvecklingen inom skolan och förekommande problem ter sig utifrån deras perspektiv

Detta är den första av två rapporter som skrivs inom ramen för forskningsprojektet ”De mångkulturella innerstadsskolorna”. Den nästkommande rapporten kommer att närmare studera det som utspelar sig inom skolans väggar. Det handlar exempelvis om klassrumssituationer, pedagogiska utmaningar, samspel mellan olika grupper av elever, relationen lärare-elev och förhållandet mellan hem och skola.

1.3 Metod

Detta avsnitt syftar till att översiktligt presentera de datainsamlingsmetoder och arbetssätt som använts under arbetet med denna rapport. I mitt arbete har jag använt mig av en så kallad multistrategisk forskningsstrategi. Det finns flera fördelar med ett sådant angreppssätt. Multistrategisk forskning kan genomföras med hjälp av *triangulering*, vilket innebär att flera metoder och datakällor används; som *stöd*, där kvalitativ forskning kan användas för att stödja och fördjupa kvantitativ forskning eller där kvantitativ forskning kan användas för att stödja kvalitativ forskning genom att statistiska kartläggningar kan ligga till grund för urval; samt genom *komplement*, genom vilket olika forskningsstrategier kan användas för att studera olika aspekter av en undersökning och sedan sammanföra dessa till en helhet (Hammersley, 1996).

I föreliggande rapport har tre huvudsakliga metoder använts: en kvalitativ analys av offentliga och privata dokument, kvalitativa intervjuer med nyckelinformanter samt en empirisk kartläggning av grundskoleelevers rörelsemönster i Stockholm.

- En kvalitativ analys av officiella dokument hämtade från Skolverket, Myndigheten för Skolutvecklingen, stadsdelarna Kungsholmen respektive Maria-Gamla stan, Fridhemsskolan/Stadshagsskolan och Högalidsskolan, samt av dokument av mer privat karaktär hämtade från de enskilda skolorna avseende organisation, verksamhet, resultat etcetera. En kvalitativ analys av dokument innefattar ett sökande efter genomgående, och/eller bakomliggande, teman i materialet som sedan lyfts fram och diskuteras.

- Kvalitativa intervjuer med nyckelinformanter från Barn- och Utbildningsnämnder i Stockholms stad, rektorer, biträdande rektorer, ansvariga för modersmålsundervisning samt undervisning i svenska som andraspråk. En kvalitativ intervju är inriktad mot informantens åsikter, ställningstaganden och upplevelser och fokuserar på vad den intervjuade själv anser vara viktigt och betydelsefullt. Metoden lämnar utrymme för intervjun att utvecklas utifrån de teman som kommer upp vid intervjutillfället.

- En kartläggning av grundskoleelevers rörelsemönster i Stockholm utifrån offentlig statistik framtagen av Utrednings- och Statistikkontoret, Stadsledningskontoret och Skolverket. Detta innebär en så kallad sekundäranalys av redan befintligt material som möjliggör både tvärsnittsundersökningar av exempelvis meritvärden i årskurs nio i termer av variabler som kön, etnisk bakgrund, geografiskt område och socioekonomisk bakgrund där faktorer som förknippas med goda respektive sämre studieresultat kan lyftas fram, och jämförande studier både över tid och mellan olika områden inom ett land.

1.4 Urval och avgränsningar

Rapportens fokus på skolutvecklingen i Stockholms stad fastslås i forskningsuppdraget. Valet att fokusera på Fridhemsskolan/Stadshagsskolan och Högalidsskolan belägna i Kungsholmens respektive Maria-Gamla stans stadsdelsområden är grundat i statistiska uppgifter hämtade från Utrednings- och statistikkontoret. Statistik visar på att dessa skolor attraherar elever utanför den egna stadsdelen i jämförelsevis stor omfattning, samt att en betydande andel elever från Stockholms så kallade socialt utsatta förorter söker sig dit. Rapportens ambition är således inte att presentera utvecklingen i ett representativt urval av skolor i Stockholm, utan den baseras på ett så kallat strategiskt urval där studieobjekt väljs ut med avsikten att erhålla

så mycket information som möjligt för att möjliggöra en mer djupgående analys av det studerade fenomenet (se exempelvis Layder, 1998).

1.5 Disposition

Denna rapport är indelad i fem kapitel där det första utgörs av detta inledande kapitel. I nästkommande kapitel kommer jag att redogöra för den svenska grundskolans utveckling samt de under slutet av 1990-talet genomförda valfrihets- och friskolereformerna. Därefter kommer en översikt av tidigare forskning på området valfrihet och skolegregation. I kapitlet diskuterar jag också Stockholm som en segregerad stad och den nya storstadspolitik som introducerades kring slutet av 1990-talet. I kapitel tre redogör jag för resultatet av den genomförda empiriska kartläggningen av förekommande elevströmmar i Stockholm. Det fjärde kapitlet utgörs av två fallstudier av skolor vars förutsättningar och verksamhet tydligt påverkas av pågående skolutveckling och innehåller även en sammanfattande diskussion kring de resultat som framkommit i forskningsarbetet. Det femte och avslutande kapitlet diskuterar de förändrade förutsättningarna för grundskolan och behovet av ett gemensamt politiskt förhållningssätt inför förändringarna i grundskolan.

2. Bakgrund och tidigare forskning

Detta kapitel syftar till att ge en översiktlig kunskap om den svenska grundskolans utveckling från 1800-talets parallellskolesystem till dagens valfrihetsmodell och att redogöra för huvudsakliga drag i tidigare nationell och internationell forskning om valfrihet och skolsegregation. I avsnittet kommer jag även att redogöra för situationen i Stockholm ur ett segregationsperspektiv som påvisar den förekommande socioekonomiska och etniska/nationella differentieringen inom och mellan stadens olika stadsdelar, samt att diskutera utvalda aspekter av den så kallade nya storstadspolitiken. Slutligen kommer jag kortfattat att redogöra för studiens teoretiska förförståelser.

2.1 Valfrihet och segregation i den svenska grundskolan

I detta avsnitt presenteras den svenska grundskolans framväxt och utveckling från parallellskolesystemet, över enhetsmodellen, till dagens valfrihetssystem. I genomgången kommer jag att påvisa att skolsegregation, det vill säga den rumsliga åtskillnaden av mellan olika grupper av elever inom skolväsendet, har varit ett förekommande fenomen i dessa tre skilda skolsystem men att den dock har varit av olika karaktär och kommit till uttryck på olika sätt.

Den svenska grundskolans utveckling

En allmän folkskola infördes år 1842 som ett svar på den samhällsomvandling som präglade Sverige. Under en tidsperiod färgad av befolkningsomflyttningar, industrialisering och arbetarklassens frammarsch upplevdes den sociala ordningen och kontrollen i samhället som allt mer bristfällig. Det efterfrågades en ny institution som kunde lära ut den ordning som behövdes i samhället, samt den nya moral som passade det framväxande industrisamhällets behov (Rappe, 1973, Sandin, 1980). Det var inte fråga om en folkskola för alla barn i samhället utan det var främst barn från fattigare familjer som rekryterades, medan barn från mer välbärgade familjer gick i privata skolor. Detta så kallade parallellskolesystem innebar en segregerad skola där barn från olika samhällsgrupper gick i olika skolor (Isling, 1980). Kring slutet av 1800-talet och början av 1900-talet formulerades tanken om en gemensam grundutbildning för alla barn (Arnman & Jönsson, 1985).

Under 1940-talet tillsattes två skolutredningar för att se över det svenska skolväsendet, och 1946 års skolkommision drog upp riktlinjer för genomförandet av en grundskolereform. Det förslag som presenterades ”innebar en utveckling från en organisatorisk till en pedagogisk differentiering inom ramen för en sammanhållen skola” (ibid. s. 37), vilket skulle innebära att det var undervisningen som skulle differentieras efter olika elevgruppers behov och val, men att de olika behoven och önskemålen skulle rymmas inom en och samma skola. Reformens avsikt var att förebygga den sociala snedrekryteringen till högre studier, och i kommissionens slutbetänkande framhövdes skolans roll att fostra den uppväxande generationen till demokratiska individer. År 1950 fattades ett principbeslut om införande av ett enhetsskolesystem (ibid.). Kring mitten av 1970-talet uppkom en diskussion om att en friare resursanvändning inom skolan skulle innebära en ökad möjlighet att i praktiken erbjuda alla barn en likvärdig utbildning. Det skulle exempelvis vara möjligt för lärare att samarbeta och att undervisa elever med särskilda behov i mindre grupper i ökad utsträckning. (SOU 1974:53). Utredningens förslag resulterade i att stadsbidragssystemet blev mindre reglerat, att skolverksamheten mer kunde anpassas efter lokala behov samt att beslutsfattandet decentraliserades i ökad omfattning till skolorna och deras personal (Arnman & Jönsson 1985). Under 1980-talet fortsatte och stärktes betonandet av lokala förhållanden och vikten av decentralisering. Varje skola skulle utarbeta en lokal arbetsplan som skulle diskuteras och förankras hos skolans personal, men även hos föräldrar och elever (Lokala arbetsplaner, 1980). Denna decentraliseringsprocess innebar ett mer mål- och resultatorienterat styrsystem som år 1994 mynnade ut i en läroplansreform. Det utarbetades å ena sidan nationella utbildningsmål som skulle vara styrande för skolutvecklingen, och å andra sidan lokala undervisningsmål som utformades på de enskilda skolorna (SOU 1997:121). Den i det svenska samhället allt mer synbara boendesegregationen kom under 1980- och 90-talen att återspeglas i olika skolornas upptagningsområden, vilket bland annat fick som konsekvens att en stor del av eleverna i den svenska grundskolan gick i klasser bestående av barn med liknande socioekonomisk bakgrund (Arnman & Jönsson, 1985).

Valfrihets- och friskolereformerna

Frågan om valfrihet i grundskolan har funnits på den politiska agendan i Sverige sedan början av 1980-talet. År 1982 överlämnade regeringen (ledd av centerpartiet och folkpartiet) en proposition om skolor ledda av enskild huvudman till riksdagen (prop.1982/83:1). I samband med riksdagsvalet samma år tillträdde en socialdemokratisk regering. Propositionen

tillstyrktes genom riksdagsbeslut men den politiska majoriteten intog en restriktiv hållning till frågan om en ökad valfrihet i skolan, både gällande inom den offentliga skolan som utanför. Den borgerliga oppositionen fortsatte dock att lyfta fram frågan om ökad valfrihet i grundskolan för föräldrar och elever (Skolverket,1996). Vid det därpå följande riksdagsvalet, år 1991, tillträdde en borgerlig regering som gav frågan om valfrihet en mer framskjuten ställning. Den nytillträdde regeringen lade fram en proposition om valfrihet och fristående skolor (prop. 1991/92:95), som fastslår rätten att välja grundskola, såväl inom den egna kommunen som inom en annan kommun, med kommunal huvudman såväl som med fristående huvudman, samt att de som väljer fristående skolor ska tillförsäkras i allt väsentligt samma ekonomiska förutsättningar. Efterföljande år framlades en proposition om valfrihet i skolan (prop. 1992/93:230) där valfrihet lyftes fram som ett medel att uppnå ett ökat föräldra- och elevinflytande samt att reformen skulle resultera i en pedagogisk förnyelse, en ökad mångfald och en förbättrad effektivitet, något som skulle innebära en kvalitetshöjning för det svenska skolväsendet som helhet. Ett par år senare lade den nytillträdde socialdemokratiska regeringen fram en proposition om fristående skolor (prop. 1995/96:200). Den socialdemokratiska regeringen framhöll vikten av att bibehålla en sammanhållen skola och att integrera elever med olika bakgrund. Integration i skolan betraktades som något positivt och eftersträvansvärt, och en segregerad skola präglad av ett åtskiljande av barn från olika samhällsgrupper som något negativt (Skolverket, 1996). De som förespråkar valfrihet i grundskolan lyfter fram att den ökade möjligheten för elever att välja skola motverkar boendesegregationens återspeglning i klassrummet, det vill säga att boendesegregation inte nödvändigtvis behöver leda till en segregerad skola eftersom det är föräldrarna och eleverna själva som väljer vilken skola de önskar gå i (ibid.). Ett annat argument för det fria skolvalet är att det antas öka effektiviteten i hela utbildningssystemet, vilket gynnar samtliga elever (Hoxby, 2003, Söderström & Uusitalo, 2005). Motståndarna framhåller istället risken med en ökad segregation i skolan - både ur ett socialt och ur ett prestationsmässigt perspektiv - då valmöjligheten främst kan förväntas nyttjas av redan privilegierade grupper i samhället (Skolverket, 1996, Fiske & Ladd, 2000).

Diskussion

Denna översikt påvisar att det svenska skolsystemet allt sedan folkskolans införande kring mitten av 1800-talet har varit och fortfarande är ett differentierat skolsystem. De formella kriterier och de bakomliggande faktorer som styr sortereringen av elever har under historiens

gång ändrat karaktär, men en indelning av elever har likväl förekommit i parallellskolesystemet, enhetsskolesystemet såväl som i dagens valfrihetssystem. Parallellskolesystemet innebar i praktiken en formell sortering av elever utifrån familjens socioekonomiska status. Enhetsskolesystemet innehöll inte samma formella sortering av elever men hade likväl en sorterande funktion genom den differentiering som gjordes med hänsyn till elevers individuella förutsättningar. Då elever med olika social bakgrund har skilda förutsättningar att lyckas i skolan kom det dock att innebära att det inom den sammanhållna grundskolan i praktiken utvecklades olika utbildningsvägar, även fast alla elever formellt sett hade samma rättigheter och möjligheter (Jfr Arnman & Jönsson, 1985). Även dagens skolsystem präglas, formellt lika rättigheter och möjligheter att välja skola till trots, av en uppdelning av elever, baserad på socioekonomisk status, skolprestationer samt etnicitet (Söderström & Uusitalo, 2005).

2.2 Valfrihetens effekter

Jag kommer i detta avsnitt att presentera huvuddragen i tidigare forskning om valfrihet och skolsegregation i Sverige, samt göra ett par nedslag i internationell forskning. I avsnittet kommer jag att titta närmare på hur det resoneras kring frågan om huruvida en ökad valfrihet i skolan leder till en ökad skolsegregation, vilka det är som i första rummet nyttjar rätten att välja skola samt vilka skolor det är som väljs. I avsnittet kommer även fenomenet ”invandrarskolor” diskuteras.

Leder ökad valfrihet till ökad segregation?

Det finns många rapporter, utredningar och avhandlingar som visar på att de under 1990-talet genomförda valfrihets- och friskolereformerna fått som konsekvens att segregationen inom den svenska grundskolan har ökat (se till exempel Skolverket 1993, Skolverket 1996, Skolverket 1997, SOU 2000:39, Kjellman 2001, SOU 2001:57, Skolverket 2003). Nedslag i den internationella diskussionen kring valfrihet och segregation påvisar överensstämmande slutsatser (Gewirtz m.fl. 1995, Reay & Ball 1997, Ambler 1998, Hatcher 1998).

År 2003 genomförde Skolverket en undersökning (Skolverket 2003) där valfrihet och segregation i den svenska grundskolan diskuterades. I rapporten definieras och identifieras segregation med hjälp av begreppen homogenitet och heterogenitet. Skolverket utgår från tre

variabler i sin analys: skolans andel elever födda inom/utom Sveriges gränser; föräldrarnas sammanvägda utbildningsnivå samt andel elever som uppnått kunskapsmålen. Undersökningens resultat visar på en klar tendens till att valfrihet leder till segregation – i det avseende att undersökta elevgrupper blivit mer homogena under tidsperioden 1998 – 2004, både gällande födelseland och gällande prestationer. Några år tidigare presenterade Skolverket liknande resultat i en undersökning gällande vilka effekter införandet av valfrihet hade fått inom grundskolan (Skolverket, 1996). Rapportens resultat visar på tendenser till ökad segregation som kan förklaras utifrån det att familjer byter mellan skolor belägna i områden med olika sociokulturell struktur. Det fastslogs att skolbyten ökar både den prestationsrelaterade såväl som den etniska segregationen. Detta fastslås även i liknande studier som genomförts i Storbritannien (Burgess m.fl., 2004), där det konstateras att skolsegregeringen ökar i alla dimensioner i och med införandet av en ökad valfrihet. Ovan redovisade resultat går i samma linje som en undersökning som genomfördes år 2005 med syftet att undersöka vad det fria skolvalets införande i Stockholm haft för inverkan på skolsegregeringen på gymnasienivå (Söderström & Uusitalo, 2005). Denna studie noterar en kraftig ökning av kunskapssegregeringen mellan skolor, av segregeringen mellan elever med svensk respektive utländsk bakgrund samt mellan elever med olika socioekonomisk bakgrund. Dessa förändringar förklaras av det förändrade antagningsförfarandet, det ökande antalet skolor som drivs av fristående huvudman samt av den ökande andelen elever som söker sig till de fristående skolalternativen.

Vilka är det som väljer, och vilken skola väljer de?

Flera utredningar lyfter fram att familjer med olika villkor uppvisar olika mönster avseende utnyttjandet av valfrihet. En statlig offentlig utredning som genomfördes strax efter millennieskiftet (SOU 2001:39) redogör för hur familjer med olika villkor fördelar sig mellan skolor i offentlig respektive privat regi, och gör gällande att elever från högre social klass (baserat på föräldrars yrkestillhörighet) och elever med invandrarbakgrund är överrepresenterade i friskolor, något som finner stöd i andra forskningsresultat. En doktorsavhandling från samma tid (Kjellman, 2001) betonar att det över huvudtaget främst är högutbildade föräldrar som aktivt väljer skola för sina barn, samt att denna föräldragrupp är mer benägen att välja en skola i fristående regi. En rapport från Skolverket som gavs ut 1997 behandlade konfessionella, etniska och språkligt inriktade skolor utifrån ett segregationsperspektiv (Skolverket, 1997). Rapportens slutsatser visar på att denna form av

friskolor ofta aktivt väljs av föräldrar som anser den sociala och kulturella miljö som erbjuds önskvärd. Genomförda intervjuer gör tydligt att dessa skolor uppfattas lära ut mer än enbart skolkunskaper, de anses förmedla ett kulturarv.

Ett flertal brittiska undersökningar genomförda under slutet av 1990-talet diskuterar betydelsen av föräldrars socialgrupps-/klasstillhörighet avseende valfrihet i skolfrågor. Vid mitten av 1990-talet genomfördes en omfattande studie om valfrihetsreformernas eventuella segregeringseffekter (Gewirtz m.fl., 1995). I studien delades föräldrarna in i tre grupper utifrån tillgång på ekonomiskt, socialt och kulturellt kapital (se exempelvis Bourdieu, 1990). Den första kategorin föräldrar, med god tillgång till samtliga kapitalformer, uppvisade enligt forskarnas resultat en stark benägenhet att aktivt välja skola och hade både medel och kunskap att effektivt utnyttja skolvalet. Den andra kategorin föräldrar, innehade inte det kulturella kapital som möjliggör att effektivt kunna ta till sig information och utnyttja skolvalet. De får istället förlita sig på information från personer som de anser vara väl insatta och informerade, och gör sitt val av skola utifrån det. Den tredje kategorin föräldrar, saknade de föreliggande gruppernas såväl ekonomiska som kulturella resurser. Dessa föräldrar är mer benägna att fokusera på sociala omständigheter, som kompisar och fritid. Studiens resultat visar på att nyttjandet av möjligheten att välja skola tydligt är relaterat till skillnader mellan olika socialgrupper, och att valfriheten i skolsystemet är en viktig aspekt av vidmakthållande och förstärkning av rådande ojämlikhet i samhället. I studien lyfts särskilt betydelsen av det kulturella kapitalet fram, i meningen att ha förmåga att tolka information och orientera sig bland de olika alternativ som erbjuds. Reay & Ball (1997) menar i överensstämmelse med Gewirtz m.fl. (1995) att klasstillhörighet alltså är en differentierande faktor avseende val av skola och att föräldrar från medelklassen resonerar annorlunda kring skolval i jämförelse med arbetarklassföräldrar. Ytterligare en studie genomförd vid samma tid (Ambler, 1997) visar på att valfrihet inom skolsystemet ökar sociala skillnader genom att det öppnas upp nya möjligheter för välinformerade föräldrar att välja "bättre" skolor för sina barn. Detta resonemang finner stöd i en studie som publicerades år 1998 (Hatcher, 1998). Denna studie diskuterar hur skillnader i kapitalvolym leder till ojämlika möjligheter att dels förstå, och dels utnyttja systemet med valfrihet i skolan. Detta innebär, i linje med tidigare redovisade studiers resultat, att en ökad valfrihet förstärker differentieringen mellan olika socialgrupper i samhället.

Låt oss återvända till Sverige. Avhandlingen *Hurra för valfriheten! – Men vad ska vi välja?* (Kjellman, 2001) kartlägger huruvida föräldrar och barns val av skola i Stockholms stad har lett till någon form av segregation. Resultatet visar på att det förekommer skillnader mellan olika skolor, både inom samma område och mellan olika områden avseende hur valfriheten tar sig uttryck. Angående val till sexårsverksamhet lyfts ett tydligt samband fram som visar på att skolor som får ta emot många ansökningar från elever från andra områden, tenderar att ligga i områden där andelen arbetare och lågutbildade är låg. Ett annat intressant resultat är att ju högre ett områdes socioekonomiska karaktär är, desto fler elever söker sig till friskolor.

”Invandrarskolor”

Ett flertal av de studier som refererats till belyser hur valfrihetsreformen i praktiken kommit att få en prestationsmässig och etnisk segregande effekt inom grundskolan. En avhandling utgiven i början av 2000-talet, *Skolan mitt i förorten. Fyra studier om skola, segregation, integration och multikulturalism* (Bunar, 2001), diskuterade vilka effekter boendesegregation och integrationspolitiska satsningar haft för skolor belägna i några av Stockholms ”invandrartäta” och socialt utsatta förortsområden under andra halvan av 1990-talet. Studiens resultat visar på att den under 1980- och 90-talen allt mer märkbara socioekonomiskt och etniskt färgade boendesegregationen i Sveriges storstadsområden kommit att få betydande konsekvenser för de lokala skolornas elevsammansättning och arbetsätt. Studien redogör för hur begreppet ”invandrarskolor” började användas kring mitten av 1990-talet för att beteckna skolor där 80 – 99 % av eleverna hade utländsk härkomst.² I studiens avslutande del konstateras att elever från så kallade ”invandrarskolor” genomsnittligt sett uppvisar sämre studieresultat (betygsmässigt sett) och ofta kategoriseras som lågstatusskolor. När det gäller vilka konsekvenser valfrihetsreformerna inneburit är de resultat som presenteras av Bunar samstämmiga med resultaten av den utvärdering som genomfördes av Skolverket kring mitten av 1990-talet (Skolverket, 1996) som visar på att de föräldrar och elever i de så kallade invandrartäta områdena som aktivt väljer skola mestadels är av svensk härkomst, i de fall då eleverna har utländsk bakgrund så är deras föräldrar i stor omfattning högutbildade.

² I SOU 1996:55b *Vägar in i Sverige*. Bilaga till invandrarpolitiska kommitténs betänkande (s. 114) delas skolor in i fyra kategorier. ”Svenska skolor” – andelen elever med utländsk härkomst är 0 – 20 %, ”Svenskdominerade skolor” – andelen elever med utländsk härkomst är 20 – 50 %, ”Invandrardominerade skolor” – andelen elever med utländsk härkomst är 50 - 80 %, samt ”Invandrarskolor” – andelen elever med utländsk härkomst är 80 – 99 %.

Diskussion

Sammanslaget visar de rapporter, utredningar, avhandlingar och artiklar jag har tagit del av på ett flertal tendenser som tydligt pekar på att segregationen inom grundskolan har ökat som en konsekvens av de genomförda valfrihets- och friskolereformerna. Det handlar om segregation mellan olika grupper av elever, segregation mellan olika skolformer och segregation mellan olika områden. Detta tar sig uttryck i en ökad socioekonomisk och etnisk homogenitet bland eleverna i de enskilda skolorna, en ökad etnisk och prestationsmässig segregation samt en ökad differentiering mellan olika socialgrupper. Det är främst välutbildade föräldrar med god tillgång på ekonomiskt, kulturellt och socialt kapital som aktivt väljer skola till sina barn – detta gäller föräldrar med svensk såväl som utländsk bakgrund. Detta kan förstås som att barn, vars föräldrar är lågutbildade och har ett lägre kapitalinnehav i större utsträckning blir kvar i de skolor som de förstnämnda barnen söker sig bort ifrån. När det gäller fristående skolor är det främst välutbildade föräldrar och föräldrar med utländsk bakgrund som väljer det, något som än mer förstärker den tidigare nämnda socioekonomiska och etniska skolsegregationen.

2.3 Stockholm – kontrasternas stad

Detta avsnitt syftar till att ge en övergripande strukturell bild av Stockholms stad samt att utifrån statistiska uppgifter lyfta fram de olika livsvillkor som präglar olika delar av staden. Vidare kommer den så kallade nya storstadspolitiken att diskuteras vad gäller intentionerna bakom dess genomförande men främst vad de gjorda utvärderingarna visar på gällande satsningens resultat.

Världens vackraste huvudstad³

”Välkommen till Stockholm och kanske världens vackraste huvudstad. Stockholm är kontrasternas stad - vatten och land, historia och framtid, småstad och storstad, korta vinterdagar och långa sommardagar.” Så introduceras Stockholm på Stockholms kommuns hemsida. Beteckningen Stockholm som en kontrasternas stad kan, utöver en rent historisk och geografisk betydelse, tillskrivas en socioekonomisk och etnisk dimension där skolframgång, utbildningsnivå i vuxen ålder och inkomst varierar mellan stadens invånare beroende på könstillhörighet och etniskt/nationellt ursprung. Av stadens omkring 770 000

³ De statistiska uppgifterna i detta avsnitt är hämtade från Utrednings- och statistikkontoret om inget annat anges.

invånare har drygt tjugo procent utländsk bakgrund⁴ och av dessa har nio procent utländskt medborgarskap.

Under 1990-talet pekade födelsekurvorna nedåt och det föddes allt färre barn, för att de första åren av 2000-talet vända uppåt igen. År 2003 föddes det närmare 11000 barn i staden som helhet, en ökning med cirka 1500 årligen födda barn i jämförelse med år 2000. Kring slutet av 1990-talet skedde en jämförelsevis stor inflyttning till staden vilket exempelvis blir tydligt i statistiken från år 2000 som visar på ett flyttningsnetto på närmare 5500 personer. Denna utveckling mattades dock sedan av och år 2003 uppvisade Stockholm ett flyttningsnetto på 711 personer, vilket kan förklaras av att färre personer flyttade in till staden såväl som att statistiken visar på en ökning av antalet personer som flyttade från staden. En majoritet av befolkningen bor i flerbostadshus och de senaste åren har andelen bostadsrätter ökat markant, år 2003 var 42 % av flerbostadshusen i Stockholm ägda av bostadsrättsföreningar vilket är en ökning med över 20 % sedan början av 1990-talet. Endast 26 % av flerbostadshusen ägdes i slutet av 2003 av allmännyttan. Drygt en fjärdedel av samtliga hushåll utgörs av barnfamiljer och ungefär 15 % av befolkningen är under 16 år. Medelinkomsten får invånarna i Stockholm mellan 20 – 64 år är 265900kr. Den öppna arbetslösheten ligger på under 5 % och en lika stor andel av hushållen har tagit emot ekonomiskt bistånd för att säkra sin försörjning det senaste året. Närmare 50 % av befolkningen har eftergymnasial utbildning. Upp emot 90 % av eleverna som lämnar grundskolan har behörighet att söka till gymnasiets nationella program och av dessa övergår cirka 95 % direkt till gymnasiet.

Den bild som statistiken målar upp visar en välmående stad. Granskas statistiken något närmare framkommer det dock skillnader inom befolkningen som kan härröras till könstillhörighet och etnisk/nationell bakgrund. I fråga om inkomstskillnader mellan invånare boende i Stockholm tjänar män i genomsnitt 25 % mer än kvinnor. Gällande utbildning så är det något fler flickor som lämnar årskurs nio med full behörighet att söka till gymnasieskolan, däremot är det fler pojkar som direkt påbörjar sina gymnasiestudier. Statistik från Utrednings- och statistikkontoret gör åtskillnad mellan elever med svensk respektive utländsk bakgrund⁵ och då framkommer det att närmare 95 % av eleverna i årskurs nio med svensk bakgrund lämnar grundskolan med full behörighet till gymnasieskolan, medan motsvarande procentsats

⁴ Utländska medborgare födda i utlandet eller i Sverige och utrikes födda svenska medborgare.

⁵ Elever som är födda utomlands, samt är födda i Sverige med båda föräldrarna födda utomlands.

för elever med utländsk bakgrund är drygt 76 %. Studeras utbildningsnivån hos befolkningen mellan 25-64 år framkommer att den procentuella andelen i befolkningen som är av utländsk härkomst⁶ med eftergymnasial utbildning är drygt 37 %, i jämförelse med 52 % de med svensk bakgrund. En markant skillnad som framkommer avser andelen i befolkningen som varit beroende av ekonomiskt bistånd det senaste året, där 3,5 % av de svenska medborgarna emottagit ekonomiskt bistånd, i jämförelse med 24,1 % av den del av befolkningen som innehar ett utländskt medborgarskap.

En stad präglad av olika livsvillkor

Stockholm består av 18 stadsdelområden. En genomgång av aktuell statistik från Utrednings- och Statistikkontoret påvisar stora skillnader mellan olika stadsdelar avseende andel bostadsrätter, andel av befolkningen med utländsk härkomst, medelinkomst, andel arbetslösa, andel med eftergymnasial utbildning samt andel av befolkningen som tagit emot ekonomiskt bistånd det senaste året. Två påtagliga exempel, stadsdelarna Östermalm och Rinkeby, kan lyftas fram för att illustrera förekommande skillnader.

Tabell 1: Jämförelse mellan stadsdelarna Östermalm och Rinkeby

	<i>Östermalm</i>	<i>Rinkeby</i>
Dominerande boendeform	Flerbostadshus	Flerbostadshus
Varav bostadsrätter	57%	2%
Medelinkomst	332700kr	149000kr
Utländsk härkomst	15%	67%
Arbetslöshet	2,8%	5,9%
Eftergymnasial utbildning	60%	18,7%
Ekonomiskt bistånd	1,9%	26%

(Källa: Utrednings- och Statistikkontoret , 2005-05-20)

Den bild som framkommer är att det inom Stockholm existerar markanta skillnader inom staden, skillnader som påverkar och formar de levnadsförhållanden under vilka befolkningen i de olika stadsdelarna lever (se tabell 1). En person som är bosatt på Östermalm har mer än dubbelt så hög genomsnittlig inkomst än en person i Rinkeby, och det är dessutom betydligt högre sannolikhet att en Östermalmsbo är högutbildad och äger sin bostad. Statistiken visar att en jämförelsevis större andel av befolkningen i Rinkebys stadsdel är av utländsk härkomst, är arbetslösa och tar emot ekonomisk bistånd för sitt uppehälle. De invånare som bor inom Östermalms respektive Rinkebys stadsdelar lever således under väldigt olika förutsättningar,

⁶ Utländska medborgare födda i utlandet eller i Sverige samt utrikes födda svenska medborgare.

och detta innebär att de barn och ungdomar som växer upp i de bågge områdena växer upp under märkbart skilda livsvillkor.

Det förekommer inte bara skillnader mellan Stockholms olika stadsdelar, utan ett flertal av de stadsdelar som ligger i söder- respektive västerort uppvisar stora skillnader mellan olika områden *inom* de enskilda stadsdelarna. Stadsdelen Vantör kan illustrera detta utifrån områdena Rågsved och Örby.

Tabell 2: Jämförelse mellan områdena Rågsved och Örby inom Vantörs stadsdel.

	<i>Rågsved</i>	<i>Örby</i>
Dominerande boendeform	Flerbostadshus	Småhus
Varav bostadsrätter	20%	----
Medelinkomst	182400kr	300400kr
Utländsk härkomst	44%	12%
Arbetslöshet	6,7%	2,3%
Eftergymnasial utbildning	27,1%	44,4%
Ekonomiskt bistånd	18,9%	0,8%

(Källa: Utrednings- och statistikkontoret, 2005-05-20)

Det som tydligt framgår (se tabell 2) är att det inom en och samma stadsdel kan förekomma olika bostadsområden som präglas av skilda förutsättningar och erbjuder olika livsvillkor. Ett barn som växer upp i småhusområdet Örby växer upp omgiven av helt andra socioekonomiska förutsättningar än ett barn som växer upp i Rågsved, avseende befolkningens etniska sammansättning, genomsnittliga inkomst- och utbildningsnivå såväl som dominerande boendeform. Detta förstärker bilden av att Stockholm kan betecknas som en segmenterad och segregerad stad. Segmenterad i den bemärkelsen att olika områden i staden präglas av olika boendeformer och därmed attraherar olika befolkningskategorier (Molina, 1997). Segregerad i den bemärkelsen att det mellan olika grupper i samhället råder en rumslig åtskillnad med socioekonomiska och etniska förtecken (se exempelvis Bunar, 2001)

En ny storstadspolitik

Kring slutet av 1990-talet initierades en ny storstadspolitik i syfte att komma till rätta med ”den sociala, etniska och diskriminerande segregationen” (prop. 1997/98:165). Särskilda insatser har under en femårsperiod initierats och genomförts i ett antal områden i staden som betecknats som så kallade socialt utsatta områden: Husby, Tensta, Rinkeby, Rågsved och

Skärholmen.⁷ Syftet med den nya storstadspolitiken beskrevs i propositionen *Utveckling och rättvisa – en politik för storstaden för 2000-talet* (prop. 1997/98:165) som att ”ge storstadsregionerna goda förutsättningar för tillväxt” och att ”bryta den sociala och etniska segregationen i storstadsregionerna och att verka för jämlika levnadsvillkor för storstädernas invånare” (s. 30). Denna satsning innebar bland annat att arbeta för att öka sysselsättningsgraden och minska beroendet av ekonomiska bidrag i dessa utsatta områden, stärka det svenska språkets ställning, höja utbildningsnivån hos den vuxna delen av befolkningen samt att ge samtliga elever förutsättningarna att nå målen i grundskolan (Bunar, 2004).

I början av 2000-talet kom den första indikationen på att arbetet med storstadssatsningen genom själva uppbyggnaden av insatserna inte skulle nå sitt mål att bryta de socioekonomiska och etniska segregationsprocesserna. I rapporten *På rätt väg?* (2002) konstaterar Integrationsverket att områdesbaserade insatser endast i liten utsträckning kan påverka de processer som dels skapar och dels upprätthåller segregation, då de faktorer som påverkar dessa processer verkar, enligt rapporten, i första hand på en strukturell nivå. Det handlar således inte om problem i enskilda stadsdelar eller kommundelar, inte heller hos enskilda individer, utan en problematik i den samhällsliga strukturen.

Fokuseringen på vissa stads- och kommundelar stämplat dessa som problemområden. Detta motverkar givetvis syftet att vända den för de berörda områdena negativa segregationsprocessen.

Integrationsverket, 2002, s. 88

Arbetets inriktning kan istället, som citatet ovan visar på, få motsatt effekt och de för insatserna utvalda områdena kan istället komma att marginaliseras ytterligare genom att stigmatiseras som problemområden. Det fastslås att ”en viktig förutsättning för att bryta segregationen är att storstadsregionerna som helhet involveras i arbetet” (ibid. s. 86), samt att ”en förutsättning för att bryta segregationen ... är att relationen mellan storstadsregionernas olika kommuner och stadsdelar förändras” (ibid. s. 136). Denna emfas är även tydlig i en statlig offentlig utredning från år 2005, *Storstad i rörelse*, som gör gällande att ”om inget samtidigt görs åt den andra halvan, de utestängande strukturerna, så lär inte lokala intentioner

⁷ Detta storstadsarbete har i allmänhet kommit att betecknas som Storstadssatsningen och har utvärderats av Södertörns högskola. Se exempelvis Axelsson (2002), Bunar (2003b), Sjöo (2003), Lawson (2003), Kings (2004). Storstadsarbetet har berört sammanlagt 24 områden i Sverige. I denna rapport lyfts de områden fram till som tillhör Stockholms kommun.

ensamt kunna göra en skillnad för att påverka genomgripande orsaker eller mekanismer” (s.205).

Diskussion

Stockholm är således en stad präglad av kontraster. När statistiken för staden som helhet bryts ned till att istället redovisa uppgifter för grupper av stadsdelar, enskilda stadsdelar och bostadsområden framkommer tydliga skillnader avseende såväl socioekonomiska faktorer, befolkningens etniska sammansättning som elevers studieresultat. Den så kallade nya storstadspolitik som initierades kring slutet av 1990-talet tillkom med ambitionen att bryta förekommande segregationsprocesser av socioekonomisk såväl som etnisk karaktär. Detta skulle ske genom att särskilt utsatta områden i storstadsregionerna skulle identifieras och stärkas inom nyckelområden såsom exempelvis utbildningsnivå, folkhälsa och arbetslöshet. Den grundläggande kritik mot satsningens inriktning, som framfördes vid ett tidigt skede såväl som i de efterkommande utvärderingarna, är dock att valet att lägga fokus på de utsatta områdena marginaliserar dessa stads- och kommundelar ytterligare som varandes problematiska områden, samt att det är nödvändigt att hantera staden som en helhet och lägga an ett relationistiskt perspektiv. Detta då ”den som befinner sig i en utsatt position alltid gör det i förhållande till något eller någon” (SOU 2005:29, s. 205).

Detta resonemang kan överföras till skolan. På samma sätt som Stockholms olika stadsdelar präglas av olika förhållanden som påverkar de invånare som bor där, präglas skolor belägna i de olika stadsdelarna av olika förhållanden som påverkar de elever som går i skolan. Skolan som institution påverkas på ett avgörande sätt av de omgivande socioekonomiska strukturerna men även av den etniska sammansättningen i området där skolan är belägen samt detta områdes rykte och lokala kultur. Detta är ingalunda ett nytt resonemang. Vid mitten av 1980-talet konstaterade sociologerna Göran Arnman & Ingrid Jönsson (1985) att ”eftersom elever med likartad social bakgrund vanligtvis bor nära varandra och leker tillsammans med varandra under fritiden kommer den sociala segregationen inom boendet att återverka på segregationen inom skolan” (s.43). Arnman & Jönssons resultat visade på hur det redan i de lägre årskurserna förekom stora skillnader mellan olika skolmiljöer främst baserade på elevernas skilda levnadsvillkor. Olika stadsdelar och områden, beroende på den socioekonomiska bakgrunden hos invånarna som bor där, tillhandahåller skilda förutsättningar för de skolor som är belägna i respektive stadsdel och område. Detta innebär

att elever i skolor belägna i olika områden vistas i olika skolmiljöer, något som på längre sikt får direkta konsekvenser för elevernas utbildningskarriärer (Erikson & Jonsson, 1993). Detta innebär sammanfattningsvis att skolor belägna i olika stadsdelar och bostadsområden, trots en formell likvärdighet, i sin verksamhet utgår från skilda förutsättningar. Samt att det i de fall då det är fråga om en så kallad lågstatusskola belägen i vad som upplevs vara ett lågstatusområde, kan få som resultat att resursstarka föräldrar aktivt väljer att placera sina barn i en annan skola belägen i vad som uppfattas vara ett ”bättre” område.

3. Elevströmmar i Stockholms stad⁸

Jag kommer i följande avsnitt att kartlägga och diskutera de flöden av elever mellan olika stadsdelar samt mellan skolor med kommunal respektive fristående huvudman som framträder när en empirisk kartläggning över Stockholms stads grundskoleelever genomförs.

3.1 Ett flöde mellan olika stadsdelar

Den rätt att välja skola som infördes i början av 1990-talet i och med valfrihets- och friskolereformerna öppnade, som tidigare diskuterats, upp möjligheten för elever och föräldrar att välja en annan skola än den som är belägen närmast hemmet. Elever och föräldrar gavs därmed möjligheten att efter eget tycke söka till den skola som de anser vara den bästa, oavsett om den är belägen i en annan stadsdel. I vilken omfattning nyttjas denna rättighet nu drygt tio år senare av elever och föräldrar i Stockholm? Är det så att elever boende i vissa av Stockholms stadsdelar tenderar att i högre utsträckning söka sig till grundskolor belägna i andra stadsdelar?

Det finns sammanlagt drygt 70000 elever, från förskoleklass till och med årskurs nio, inskrivna i Stockholms grundskolor. Statistik från höstterminen år 2004 visar att cirka 22 % av dessa, det vill säga närmare 13000 elever, aktivt söker sig till grundskolor belägna i andra stadsdelar än där de bor vilket i praktiken innebär att många av dessa elever dagligen färdas med hjälp av buss, tunnelbana eller pendeltåg för att ta sig till skolan. Av dessa ”pendlande” elever söker sig cirka sex av tio till grundskolor belägna i angränsande stadsdelar. Kvarstår gör dock de omkring 5200 elever som väljer att pendla till en grundskola i en stadsdel som inte angränsar till deras boendestadsdel. Det råder dock en stor variation mellan Stockholms stadsdelar, avseende både den procentuella andel som aktivt söker sig till skolor belägna i andra stadsdelar. Denna variation redovisas i tabell tre. Av tabellen framgår att det finns skillnader mellan stadens olika stadsdelar avseende andelen elever som söker sig till grundskolor i andra stadsdelar. Av elever boende i Kista, Hässelby-Vällingby, Bromma, Kungsholmen och Östermalm går en betydande majoritet i en skola som är belägen inom boendestadsdelen. Det är intressant att notera att det är samma jämförelsevis låga procentuella andel elever från Kista som söker sig till skolor i andra områden, som elever från Östermalm.

⁸ De statistiska uppgifterna i detta avsnitt är hämtade från Utrednings- och Statistikkontoret (per 2004-09-30) om inget annat anges och finns tillgängliga på Stockholms stads hemsida www.stockholm.se.

Elever från Maria – Gamla stan, Katarina – Sofia och Norrmalm är något mer benägna att söka sig till grundskolor i andra stadsdelar. I tabellen framkommer likaledes att det är i stort sett samma procentuella andel elever från Rinkeby, Spånga-Tensta, Skarpnäck, Farsta och Skärholmen som söker sig till grundskolor i andra stadsdelar. De stadsdelar där det är högst andel elever som går i en skola liggande i en annan stadsdel än boendestadsdelen är Enskede-Årsta, Vantör, Hägersten och Liljeholmen.

Tabell 3: Andel elever⁹ (%) som går i skolan i en annan stadsdel än boendestadsdelen (per 30 sep 2004).

Boendestadsdel	Skola i boendestadsdel	Skola i annan stadsdel	Antal elever
Kista	86	14	2596
Rinkeby	78	22	2342
Spånga-Tensta	79	21	4842
Hässelby-Vällingby	91	9	7425
Bromma	91	9	6905
Kungsholmen	90	10	2161
Norrmalm	80	20	3480
Östermalm	85	15	3750
Maria - Gamla stan	80	20	4680
Katarina - Sofia	80	20	2896
Enskede - Årsta	74	26	4528
Skarpnäck	79	21	4572
Farsta	79	21	4626
Vantör	74	26	3770
Älvsjö	84	16	2931
Liljeholmen	76	24	2275
Skärholmen	79	21	4025
Hägersten	76	24	2910
Totalt:			70714

(Källa: Utrednings- och statistikkontoret)

En granskning av befintlig statistik påvisar att det likaledes råder stor variation mellan Stockholms olika stadsdelar avseende huruvida dessa ”pendlande” elever väljer skolor belägna i angränsande stadsdelar eller om de söker sig till skolor som är lokaliserade i stadsdelar som ligger längre bort i andra delar av staden. Dessa skillnader sammanfattas i tabell fyra.

⁹ Exkl. elever vid S:t Örjan, utomlands, i andra kommuner, statliga specialskolor samt EES-skolor

Tabell 4: Andel "pendlande" elever¹⁰ (%) som söker sig till grundskolor belägna i angränsande respektive ej angränsande stadsdelar (per 30 sep 2004).

Boendestadsdel	Skola i angränsande stadsdel	Skola i ej angränsande stadsdel	Antal elever
Kista	13	87	370
Rinkeby	36	64	506
Spånga-Tensta	70	30	1019
Hässelby-Vällingby	61	39	672
Bromma	54	46	646
Kungsholmen	73	27	497
Norrmalm	91	9	707
Östermalm	82	18	575
Maria - Gamla stan	78	22	925
Katarina - Sofia	85	15	566
Enskede - Årsta	81	19	1188
Skarpnäck	55	45	965
Farsta	35	65	686
Vantör	63	37	994
Älvsjö	28	72	466
Liljeholmen	71	29	549
Skärholmen	18	82	839
Hägersten	65	35	681
Totalt:			12851

(Källa: Utrednings- och statistikkontoret)

Det som framgår av tabell fyra är att elever med bostadsadress i Stockholms innerstad samt i Spånga-Tensta, Hässelby-Vällingby samt Enskede-Årsta söker sig i hög grad till skolor som ligger i angränsande stadsdelar medan elever boende i Kista, Rinkeby, Farsta, Älvsjö och Skärholmen i betydligt större utsträckning söker sig till skolor belägna i stadsdelar som inte ligger i direkt angränsning till där de bor.

Hur stor andel av de "pendlande" eleverna söker sig till grundskolor belägna i Stockholms innerstad och hur många söker sig till skolor lokaliserade i andra förortsområden? Även avseende detta råder det variation mellan Stockholms stadsdelsområden som sammanfattas i tabell fem.

¹⁰ Exkl. elever vid S:t Örjan, utomlands, i andra kommuner, statliga specialskolor samt EES-skolor

Tabell 5: Andel "pendlande" elever¹¹ (%) som söker sig till grundskolor belägna i innerstaden respektive andra förortsområden per 30 sep 2004).

Boendestadsdel	Skola i innerstaden	Skola i förortsområde	Antal elever
Kista	67	33	370
Rinkeby	24	76	506
Spånga-Tensta	26	74	1019
Hässelby-Vällingby	32	68	672
Bromma	58	42	646
Kungsholmen	80	20	497
Norrmalm	91	9	707
Östermalm	96	4	575
Maria - Gamla stan	79	21	925
Katarina - Sofia	83	17	566
Enskede - Årsta	42	58	1188
Skarpnäck	47	53	965
Farsta	57	43	686
Vantör	26	74	994
Älvsjö	34	66	466
Liljeholmen	53	47	549
Skärholmen	41	59	839
Hägersten	30	70	681
Totalt:			12851

(Källa: Utrednings- och statistikkontoret)

Tabell fem påvisar att elever boende i innerstaden som söker sig till grundskolor i andra stadsdelar i hög grad söker sig sådana som även dessa är belägna i innerstaden. Av elever med bostadsadresser inom Norrmalms respektive Östermalms stadsdelsområden söker sig 91 % respektive 96 % av de "pendlande" eleverna till andra innerstadsskolor. Även elever boende i Kista, Bromma, Liljeholmen och Farsta söker sig i stor utsträckning till skolor belägna i innerstaden. Elever boende i Rinkeby, Spånga-Tensta, Hässelby-Vällingby, Vantör och Hägersten söker sig i jämförelsevis liten omfattning till innerstadens grundskolor utan pendlar företrädesvis till skolor belägna i andra förortsområden.

Det som vi tydligt kan se utifrån den statistik som sammanfattats i tabellerna tre, fyra och fem är att elever i Stockholms olika stadsdelar uppvisar olika beteendemönster när det gäller om de väljer att gå i en skola i en annan stadsdel, vilken del av Stockholm de i så fall söker sig till och som en följd av detta hur långt de är beredda att resa för att ta sig till skolan. Elever boende i Kista stadsdel exempelvis söker sig i förhållandevis liten omfattning till skolor i andra stadsdelar, men av de som aktivt väljer en skola i en annan stadsdel så söker sig väldigt få till skolor i angränsande stadsdelar utan det är i stället skolorna i innerstaden som lockar i stor utsträckning.

¹¹ Exkl. elever vid S:t Örjan, utomlands, i andra kommuner, statliga specialskolor samt EES-skolor

Elever boende i innerstaden söker sig i ungefär lika stor omfattning som eleverna boende i Kista till skolor i andra stadsdelar, och de söker sig i mycket stor utsträckning till andra skolor i innerstaden. Förekommande elevströmmar rör sig således kors och tvärs över staden. Det som tydligt framgår är för det första att en betydande andel av grundskoleeleverna i Stockholm, närmare bestämt en av fem, aktivt söker sig till grundskolor belägna i andra stadsdelar än där de själva bor. För det andra framkommer det att en majoritet av dessa ”pendlande” elever söker sig till grundskolor belägna i angränsande stadsdelar till den egna boendestadsdelen, men att en förhållandevis stor andel dagligen färdas till skolor lokaliserade i ej angränsande stadsdelar, detta gäller även elever i förskoleklass och de lägre klasserna. För det tredje framkommer det att en stor andel av de ”pendlande” eleverna med bostadsadress i Stockholms förortsområden i stor utsträckning söker sig till skolor belägna i innerstaden, samt att elever boende i innerstaden i mycket stor utsträckning håller sig till de skolor som är belägna i innerstadens stadsdelsområden.

3.2 Fristående skolor

De tidigare diskuterade valfrihets- och friskolereformerna som genomfördes i Sverige vid början av 1990-talet innebar utöver rätten att välja en annan skola än den som var närmast belägen hemmet, även möjligheten att söka sig till en grundskola driven av en fristående huvudman samt att dessa så kallade friskolor skulle ha i stort sett samma förutsättningar som de kommunala grundskolorna. I Stockholm finns det idag drygt 220 grundskolor varav närmare 35 % drivs av fristående huvudman. Den största andelen friskolor (närmare 50 %) är belägna i Stockholms innerstad. Följande tabell redovisar antalet samt fördelningen mellan kommunala och fristående grundskolor i Stockholm.

Tabell 6: Grundskolor i Stockholm fördelade efter huvudman (per 2005-03-30).

	Kommunala skolor	Friskolor	Totalt:
Innerstaden	36	36	72
Söderort	58	25	83
Västerort	51	16	67
Totalt:	145	77	222

(Källa: www.stockholm.se)

Som framgår av tabell sex så finns det i innerstaden lika många grundskolor som drivs av fristående huvudman som av kommunal, medan det i både söderort och västerort finns betydligt fler kommunala grundskolor än friskolor.

Liksom att det finns skillnader mellan Stockholms stadsdelsområden avseende andelen elever som aktivt söker sig till grundskolor belägna i andra angränsande och ej angränsande stadsdelar, så påvisar befintlig statistik att det på liknande sätt förekommer variation mellan stadsdelarna avseende andelen elever som söker sig till skolor med kommunal respektive fristående huvudman. Följande tabell (tabell sju) syftar till att synliggöra i vilken utsträckning elever boende i Stockholms olika stadsdelar söker sig till kommunala respektive fristående grundskolor.

Tabell 7: Andel elever¹² (%) som söker sig till kommunala respektive friskolor (per 30 sep 2004).

Stadsdel	Kommunal skola	Friskola	Antal elever
Kista	85	15	2596
Rinkeby	87	13	2342
Spånga-Tensta	90	10	4842
Hässelby-Vällingby	97	3	7425
Bromma	92	8	6905
Kungsholmen	86	14	2161
Norrmalm	81	19	3480
Östermalm	67	33	3750
Maria-Gamla stan	80	20	4680
Katarina-Sofia	78	22	2896
Enskede-Årsta	85	15	4528
Skarpnäck	79	21	4572
Farsta	82	18	4626
Vantör	89	11	3770
Älvsjö	91	9	2931
Liljeholmen	89	11	2275
Skärholmen	90	10	4025
Hägersten	91	9	2910
Totalt:			70714

(Källa: Utrednings- och statistikkontoret)

Av tabell sju framgår att det råder stora skillnader mellan Stockholms stadsdelar avseende hur stor andel av eleverna som söker sig till kommunala respektive fristående grundskolor. Det är procentuellt sett elever boende på Östermalm som i störst omfattning går i friskolor, även innerstadsområdena Maria - Gamla stan och Katarina-Sofia uppvisar en förhållandevis hög andel elever i friskolor. Även förortsstadsdelarna Skarpnäck och Farsta uppvisar liknande procenttal på omkring 20 %. De stadsdelsområden i Stockholm där de allra flesta elever går i kommunala grundskolor är Hässelby-Vällingby, Bromma, Älvsjö och Hägersten.

¹² Exkl. elever vid S:t Örjan, utomlands, i andra kommuner, statliga specialskolor samt EES-skolor.

Följande tabell (tabell 8) syftar till att tydliggöra i vilken utsträckning som stadens ”pendlande” elever söker sig till kommunala respektive fristående skolor belägna i andra stadsdelar än den egna boendestadsdelen.

Tabell 8: Andel ”pendlande” elever¹³ (%) som söker sig till kommunala respektive fristående grundskolor (per 30 sep 2004).

Boendestadsdel	Kommunal skola	Fristående skola	Antal elever
Kista	53	47	370
Rinkeby	38	62	506
Spånga-Tensta	66	34	1019
Hässelby-Vällingby	65	35	672
Bromma	73	27	646
Kungsholmen	63	37	497
Norrmalm	62	38	707
Östermalm	43	57	575
Maria - Gamla stan	54	46	925
Katarina - Sofia	64	36	566
Enskede - Årsta	65	35	1188
Skarpnäck	53	47	965
Farsta	58	42	686
Vantör	62	38	994
Älvsjö	45	55	466
Liljeholmen	71	29	549
Skärholmen	60	40	839
Hägersten	81	19	681
Totalt:			12851

(Källa: Utrednings- och statistikkontoret)

Av de grundskoleelever som söker sig till grundskolor i andra stadsdelar än där de bor söker sig de flesta till kommunala skolor. För elever boende i ett antal stadsdelar är det dock främst fristående skolalternativ som lockar. Elever från Rinkeby och Östermalm söker sig främst till fristående skolalternativ i andra stadsdelar, elever från Kista och Maria - Gamla stan söker sig i ungefär lika stor omfattning till fristående som kommunala skolor i andra stadsdelar medan elever boende i resterande stadsdelar främst söker sig till kommunala skolor i andra stadsdelar.

Sedan friskolereformens införande har både antalet friskolor och andelen elever som går i grundskolor drivna av fristående huvudmän ökat. En jämförelse av statistik hämtad från perioden 1999-2004 visar på att allt fler elever boende i Stockholms stadsdelar söker sig från kommunala grundskolor till fristående grundskolealternativ. Tabell nio redovisar hur andelen elever som söker sig till friskolor förändrats under tidsperioden höstterminen 1999 – höstterminen 2004 i samtliga stadsdelsområden.

¹³ Exkl. elever vid S:t Örjan, utomlands, i andra kommuner, statliga specialskolor samt EES-skolor

Tabell 9: Förändring avseende andelen grundskoleelever i Stockholm som söker sig till friskolor under tidsperioden HT99-HT04 (per 30 sep 2004).

<i>Boendestadsdel</i>	<i>HT99</i>	<i>HT00</i>	<i>HT01</i>	<i>HT02</i>	<i>HT03</i>	<i>HT04</i>
Kista	214	252	368	504	505	397
Rinkeby	168	173	195	267	310	305
Spånga-Tensta	338	363	393	500	509	484
Hässelby-Vällingby	163	214	221	239	217	230
Bromma	414	426	427	458	469	515
Kungsholmen	348	350	355	348	334	335
Norrmalm	517	558	587	627	639	649
Östermalm	948	1036	1026	1154	1202	1240
Maria - Gamla stan	463	631	870	956	946	937
Katarina - Sofia	195	292	410	470	525	550
Enskede - Årsta	308	368	611	713	679	679
Skarpnäck	400	508	704	798	929	938
Farsta	334	466	584	721	769	820
Vantör	216	257	316	343	372	392
Älvsjö	84	102	108	122	197	271
Liljeholmen	160	229	226	226	225	258
Hägersten	105	192	200	211	231	255
Skärholmen	198	345	383	398	393	411
Totalt:	5573	6762	7984	9055	9451	9666

(Källa: Utrednings- och statistikkontoret)

Det som tydligt framgår av den statistik som sammanställts i tabellen ovan är att det skett en markant ökning avseende antalet elever som under den senaste sexårsperioden sökt sig till grundskolor drivna av fristående huvudman, undantaget Kungsholmens stadsdelsområde där andelen elever minskat något. Sammanslaget har andelen elever som är inskrivna i en fristående skola ökat med omkring 75 % sedan slutet av 1990-talet.

Det som framkommer är för det första att en stor andel, omkring hälften, av existerande friskolor är belägna i Stockholms innerstad där de utgör 50 % av det totala skolutbudet. För det andra framkommer det att det råder stora skillnader mellan Stockholms stadsdelsområden avseende andelen elever som aktivt sökt sig till fristående grundskolealternativ. Exempelvis så söker sig över 30 % av eleverna inom Östermalms stadsdel till friskolor, i jämförelse med endast 3 % av eleverna med bostadsadress inom Hässelby-Vällingby. För det tredje framkommer det att de elever som ”pendlar” främst söker sig till kommunala grundskolor belägna i andra stadsdelar än den egna boendestadsdelen, undantaget elever boende inom Östermalms respektive Rinkebys stadsdelsområden som företrädesvis söker sig till fristående skolalternativ. Det framkommer slutligen för det fjärde att antalet grundskoleelever som går i skolor drivna av fristående huvudman har ökat med över 4000 elever sedan slutet av 1990-talet och var i september år 2004 uppe i närmare 10 000 elever.

3.3 Profiler och inriktningar

En konsekvens som blev märkbar i valfrihets- och friskolereformernas kölvatten var att grundskolor, både i kommunal och fristående regi, i allt större omfattning började profilera sig och erbjuda olika inriktningar av skilda slag. Skolorna fick genom reformernas genomförande större möjligheter att utforma sig verksamhet efter eget tycke, och det blev allt mer vanligt med skolor som erbjöd en estetisk eller idrottslig profil, såväl som en språklig eller matematisk.

Höstterminen år 2004 definierade omkring 45 % av Stockholms grundskolor oavsett huvudman sin verksamhet utifrån någon form av profilering. Vid närmare granskning framkommer att det i större utsträckning är de fristående skolorna som erbjuder särskilda profiler och inriktningar, närmare 75 % i jämförelse med 45 % för de kommunala grundskolorna. Ett antal skolor erbjuder inte bara en profil utan en mångfald av inriktningar att välja mellan. Det är i större omfattning kommunala skolor som erbjuder flera profileringar att välja mellan, närmare en tredjedel, i jämförelse med de fristående alternativen.

Den profil/inriktning som erbjuds i störst utsträckning av såväl kommunala som fristående grundskolor i Stockholm är språk vilket innefattar så väl extra fokus på läs- och skrivinläring som tvåspråkig undervisning. Det är även vanligt förekommande att skolor erbjuder en inriktning mot idrott, Ma/NO och olika estetiska inriktningar. Det förekommer ett antal grundskolor, sammanlagt 17 stycken, som erbjuder undervisning enligt en särskild pedagogisk inriktning i form av Montessori, Waldorf, Kunskapsskolan, Bifrost, Vittra och Via Emilia. I Stockholm finns det även sex skolor av religiös karaktär, så kallade konfessionella skolor, och det finns skolor med islamsk prägel såväl som kristen, katolsk och judisk.

Tabell 10: Antal grundskolor som erbjuder olika profiler/inriktningar¹⁴ fördelade efter huvudman.

<i>Profil/inriktning</i>	<i>Kommunala skolor</i>	<i>Fristående skolor</i>	<i>Totalt:</i>
Språk	24	19	33
Ma/NO	21	2	23
Idrott	21	1	22
Särskild pedagogik	2	15	17
Religion/Etnisk	0	6	6
Internationell	0	5	5
Estetisk ¹⁵	47	7	54

¹⁴ I denna tabell redovisas de profiler/inriktningar som i störst omfattning erbjuds på Stockholms grundskolor. Det finns dock ytterligare profiler och inriktningar som erbjuds så som exempelvis rörelse, hälsa, IT/multimedia etcetera.

Vilka skolor är det då som erbjuder olika profiler och inriktningar? Vilket framgår av tabell tio satsar både kommunala och fristående skolor på att erbjuda en språklig profil men därefter kommer en tydlig uppdelning i vad skolor med kommunal respektive fristående huvudman erbjuder för profiler och inriktningar. De kommunala skolorna erbjuder i större omfattning Ma/NO, idrott och olika estetiska inriktningar, medan de fristående skolorna i större omfattning erbjuder olika alternativa pedagogiska inriktningar, samt religiös/etnisk och internationell profil.

Det förekommer skillnader mellan Stockholms stadsdelar avseende andelen grundskolor som erbjuder profiler/inriktningar. I Rinkeby och Kista exempelvis erbjuder samtliga respektive tolv av tretton skolor särskilda profiler och i Maria-Gamla stan respektive Katarina-Sofia ligger motsvarande andel på 75 %. Detta kan jämföras med stadsdelarna Bromma och Hässelby-Vällingby där en tydlig majoritet av grundskolorna, både med kommunal och fristående huvudman, saknar uttalad profil/inriktning.

Det som framkommer är för det första att närmare 50 % av grundskolorna i Stockholms stad idag definierar sig utifrån och erbjuder olika profiler och inriktningar. Det framkommer även att det i högre grad är skolor med fristående huvudman som erbjuder olika profiler och inriktningar, men att de kommunala skolor som väljer att profilera sig i förhållandevis stor omfattning tenderar att erbjuda en större mångfald av profiler för eleverna att välja mellan. För det tredje framkommer det att den inriktning som mest frekvent erbjuds på Stockholms skolor, med både kommunal och fristående huvudman, är av språklig karaktär samt att de kommunala och fristående skolorna därutöver erbjuder olika slags inriktningar.

3.4 Diskussion

I detta avsnitt har det framkommit att det sker ett flöde av elever mellan olika delar av Stockholm samt ett flöde av elever mellan skolor drivna av kommunala och fristående huvudmän. Det har även framkommit att en stor andel av grundskolorna utvecklat en eller flera inriktningar för att profilera sig och definiera den egna verksamheten. När det resultat som framkommer av denna kartläggning sammanförs med bilden av Stockholm som en

¹⁵ Estetisk inriktning kan innebära att en skola erbjuder en eller flera av följande profiler: musik/sång, dans/balet, skapande, bild/form, teater/film, litteratur/drama. Detta innebär att en och samma skola kan erbjuda flera estetiska profiler vilket förklarar varför antalet skolor som erbjuder denna inriktning är så förhållandevis stort.

segmenterad och segregerad stad framkommer det en polariserad situation där eleverna med bostadsadress i Stockholms innerstad å ena sidan i mycket stor utsträckning går i en grundskola belägen, som det sägs, innanför tullarna. Det vill säga de håller sig inom stadsdelsområdena Östermalm, Norrmalm, Kungsholmen, Maria-Gamla stan och Katarina-Sofia. Å andra sidan blir det tydligt att allt fler elever boende i Stockholms så kallade socialt utsatta förortsområden nyttjar rätten att lämna sitt bostadsområde och gå i en skola belägen i en annan del av staden. Höstterminen år 2004 sökte sig drygt en femtedel av eleverna i Kista, Rinkeby, Spånga-Tensta, Vantör och Skärholmen aktivt från sin boendestadsdel för att gå i en skola belägen i ett annat område och av dessa söker sig cirka sex elever av tio till skolor som är belägna i ej angränsande stadsdelar. En majoritet av eleverna söker sig till skolor som är belägna i andra förortsområden, men drygt 30 % söker sig till skolor belägna i innerstaden. Denna utveckling redovisas i tabell tio.

Tabell 10: Antal elever¹⁶ (%) i de socialt utsatta områdena som pendlar till skolor belägna i innerstaden respektive andra förortsområden.

<i>Boendestadsdel</i>	<i>Innerstad</i>	<i>Förort</i>	<i>Antal</i>
Kista	67	33	370
Rinkeby	24	76	506
Spånga-Tensta	25	75	1019
Vantör	26	74	994
Skärholmen	41	59	839
Totalt:			3730

(Källa: Utrednings- och statistikkontoret)

Den empiriska kartläggningen tydliggör förekomsten av ett elevflöde, från bostadsområden i Stockholms socialt utsatta områden till skolor belägna i innerstaden. I tabell tio framgår att sammanlagt drygt 1200 elever söker sig från de socialt utsatta bostadsområdena till innerstadens grundskolor. Majoriteten av dessa skolresenärer söker till skolor lokaliserade inom stadsdelarna Norrmalm, Maria – Gamla stan och Kungsholmen. I statistiken framgår likväl att allt fler elever boende i Stockholms innerstad, söker sig från de grundskolor som drivs av kommunal huvudman till friskolor – i de flesta fall även dessa belägna i innerstaden (se tabell elva)

¹⁶ Exkl. elever i S:t Örjan, utomlands, i andra kommuner, statliga specialskolor samt EES-skolor.

Tabell 11: Förändring avseende andelen grundskoleelever boende i Stockholms innerstad som söker sig till friskolor under tidsperioden HT99-HT04 (per 30 sep 2004).

<i>Boendestadsdel</i>	<i>HT99</i>	<i>HT00</i>	<i>HT01</i>	<i>HT02</i>	<i>HT03</i>	<i>HT04</i>
Kungsholmen	348	350	355	348	334	335
Norrmalm	517	558	587	627	639	649
Östermalm	948	1036	1026	1154	1202	1240
Maria - Gamla stan	463	631	870	956	946	937
Katarina - Sofia	195	292	410	470	525	550
Total:	2471	2867	3248	3555	3646	3711

(Källa: Utrednings- och Statistikkontoret)

Den bild som växer fram uppvisar en stad där det inom grundskolesystemet pågår två parallella processer som påverkar såväl skolor i Stockholms socialt utsatta områden som innerstaden, och såväl de kommunala som de fristående skolorna. För det första går det ett elevflöde från skolor belägna i stadens förortsområden till såväl andra förortsområden som till innerstadens skolor, för det andra från innerstadens kommunala grundskolor till skolor i innerstaden som drivs av fristående huvudman. Detta ger upphov till nya frågor. Vilka elever är det som söker sig från förorternas skolor in till innerstaden? Hur upplever rektorer och lärare detta inflöde av elever? Upplevs det som berikande, eller tvärtom som betungande? Vidare kommer frågan om dessa två tydliggjorda processer har ett samband med varandra, eller om de bara sammanfaller med varandra i tid. Om processerna har ett samband är frågan först och främst hur detta samband ser ut. Är det så att förortselevernans flöde in till innerstadens kommunala grundskolor leder till att innerstadens elever söker sig till friskolor belägna i innerstaden? Eller, är det så att innerstadselevernans ökade benägenhet att söka sig till friskolor leder till att innerstadens kommunala grundskolor är ekonomiskt beroende av att förortens elever söker sig dit? Om elevströmmarna inte har ett direkt samband med varandra, utan enbart sammanfaller i tid är frågan för det första vad det är för faktorer som spelar in i dessa förändringar i valfrihetens kölvatten

4. Två exempel – Fridhemsskolan/Stadshagsskolan och Högalidsskolan

Två stadsdelar som attraherar många elever utifrån är Kungsholmen och Maria-Gamla stan, båda belägna i Stockholms innerstad. Följande avsnitt syftar till att lyfta fram och diskutera två exempel på skolor belägna på Kungsholmen respektive i Maria-Gamla stan som kan illustrera hur genomförandet av valfrihets- och friskolereformerna kommit att påverka skolor belägna i Stockholms innerstad. Inledningsvis kommer skolornas historiska och socioekonomiska kontext att kortfattat presenteras för att så att säga rama in skolorna och därefter diskuteras skolornas verksamhet och elevsammansättning. I avsnittet låter jag ansvariga för barn- och ungdomsfrågor inom respektive stadsdel, skolornas rektorer, biträdande rektorer och ansvariga för undervisningen i modersmål och svenska som andra språk komma till tals och redogöra för sina upplevelser och reflektioner över skolutvecklingen.

4.1 Fridhemsskolan/Stadshagsskolan

Under hösten 2004 genomfördes ett inledande möte med den tjänsteman som innehar ansvaret i stadsdelen för barn- och ungdomsfrågor samt med skolledningsgruppen för Fridhemsskolan/Stadshagsskolan där de informerades om studien, dess syfte och genomförande. Vid detta första mötestillfälle drogs riktlinjerna upp i grova drag för det fortsatta forskningsarbetet. För att forma mig en uppfattning om Kungsholmens stadsdel och om Fridhemsskolan/Stadshagsskolan samlade jag under tidsperioden oktober 2004 – februari 2005 in bakgrundsinformation i form av statistiska områdesfakta samt skolans organisation och verksamhet. Jag tog även del av skolans egna dokument i form sammanställningar av elevers resultat, trivselenkäter, klasslistor samt förteckningar över elever som deltar i undervisning i modersmål respektive svenska som andra språk. I januari 2005 besökte jag Kungsholmens Stadsdelsförvaltning för att genomföra en inledande intervju med den tjänsteman som innehar ansvaret i stadsdelen för barn- och ungdomsfrågor. Under samma månad besökte jag Fridhemsskolan och Stadshagsskolan vid ett flertal tillfällen för att genomföra inledande intervjuer med skolledningsgruppen.

*Kungsholmen – en stadsdel i förändring*¹⁷

Kungsholmens stadsdelsområde består av tre öar: Kungsholmen samt Lilla respektive Stora Essingen. Stadsdelen utvecklades under 1800-talet till en arbetar- och fabriksstadsdel och på detta följde en kraftig befolkningsökning inom området. Vid sekelskiftet skedde en genomgripande omvandling rum på Kungsholmen och stadsdelen kom att ändra karaktär till att istället domineras av bostäder och offentliga institutioner. På 1950-talet blev stadsdelen ansluten till tunnelbanenätet som drogs ut till Vällingby, och något senare även till Järvafältet. Idag bor det cirka 55000 personer på Kungsholmen varav 14 % har utländsk bakgrund. Folkmängden i stadsdelen ökar, något som kan förklaras både med att det föds allt fler barn och att det sker en ökad inflyttning till området, i jämförelse med hur det såg ut vid millennieskiftet. Den tjänsteman från stadsdelsförvaltningen som jag träffade uttrycker att det är en stor förändring på gång. Tidigare var det procentuellt sett få barn och ungdomar i förhållande till den totala folkmängden, men enligt statistiken ökar nu den yngre delen av befolkningen i området. Detta kan dels förklaras av att barnafödandet på Kungsholmen ökar samt att barnfamiljerna i allt högre utsträckning väljer att stanna kvar i området. I jämförelse med Stockholm som helhet är det dock färre av samtliga hushåll som utgörs av barnfamiljer. Befolkningsökningen kan också delvis förklaras av att det sker en inflyttning till stadsdelen på grund av pågående nybyggnation.

I den inledande intervjun med den ansvariga tjänstemannen för barn- och ungdomsfrågor beskrivs Kungsholmen som ”en välmående stadsdel. Det är en befolkning som har det relativt gott ställt.” Stadsdelen beskrivs också som ”oerhört segregerad” då dess befolkning består främst av välutbildade och högavlönade invånare i jämförelse med staden som helhet. Medelinkomsten i stadsdelen är 295 100 kr/år och av den vuxna befolkningen mellan 25-64 år har drygt 60 % eftergymnasial utbildning, den del av befolkningen som är av utländskt ursprung har en något lägre andel invånare med eftergymnasial utbildning. Det bor förhållandevis få personer på Kungsholmen som har utländsk bakgrund och den andel av befolkningen som är av utländskt ursprung kommer enligt den intervjuade tjänstemannen främst ”från EU-länder med samma struktur skulle man väl kunna säga. Vi har ju väldigt få afrikaner, eller perser, som har en annan etnisk eller kulturell bakgrund.” Tjänstemannen beskriver hur det inom Kungsholmen förekommer påtagliga skillnader mellan olika

¹⁷ Statistik och faktauppgifter i följande avsnitt är hämtade från Stockholms stads hemsida och Utrednings- och statistikkontoret om inget annat anges.

bostadsområden. ”Nedre delen av Kungsholmen, här är det mycket fria yrken och bättre ekonomiskt ställt, än vad man har i exempelvis Stadshagen. Det är rätt så stor skillnad”.

Kungsholmen beskrivs som en stadsdel där ”många väljer aktivt, både till och från”. Den intervjuade tjänstemannen inom Stadsdelsförvaltningen beskriver sin uppfattning om att stadsdelens befolkning anser att rätten och möjligheten att välja skola för sina barn är mycket viktig. Det finns en tendens ”att välja med fötterna, att ta med sig sin peng och gå någon annan stans!”. På Kungsholmen finns det sju kommunala grundskolor indelade i fyra enheter och fem fristående grundskolor belägna. I stadsdelen bor ungefär 2000 elever i årskurserna F-9 och av dessa går 86 % i kommunala grundskolor och nio av tio elever håller sig inom den egna stadsdelen. Det är, i jämförelse med övriga innerstaden, få Kungsholmsbarn som söker sig till fristående grundskolealternativ, en trend som hållit i sig sedan slutet av 1990-talet. Av de elever som söker sig till skolor i andra stadsdelar söker sig de allra flesta, drygt 80 %, till skolor i angränsande stadsdelar, främst till Norrmalm och Östermalm. Drygt 95 % av eleverna i årskurs nio lämnar grundskolan med full behörighet att söka till gymnasiets nationella program, flickor i något högre utsträckning än pojkar och elever med svensk bakgrund i något större omfattning än elever med utländsk bakgrund.

”En skola med allting mellan väggarna”

Den skolenhet inom Kungsholmens stadsdel som tar emot flest elever från andra stadsdelar är enheten Fridhemsskolan/Stadshagsskolan, en F-9 skola där Fridhemsskolan har drygt 470 elever i årskurserna F-5 och Stadshagsskolan har cirka 300 elever i årskurserna 6-9 (Fridhemsskolan/Stadshagsskolans verksamhetsplan 2004). Fridhemsskolan beskrivs av rektor som en skola med gamla anor. ”Det är en gammal folkskola från början, från 1880-talet. Den låg först i kvarteret bredvid men flyttades över till det här huset när det gamla huset revs”. Rektor berättar att grundstommen i Fridhemsskolan utgörs av ”gamla traditioner som vi tycker ha varit bra, och barnen med”. Det finns återkommande teman under läsåret såsom att barnen författar diktböcker, gör sång- och dans uppvisningar samt inte minst den årliga vårbalen lyfts fram som betydande inslag i det som utgör skolans karaktär. Den vikarierande biträdande rektorn på Fridhemsskolan beskriver den som ”en skola med allting innanför väggarna. Otroligt varierat, allting finns! ... En mångkulturell skola ... Jag skulle säga att allting finns inom de här väggarna!”.

Det framkommer en bild av en skola som i sin helhet vilar på en gedigen erfarenhetsgrund bestående av väl beprövade idéer och metoder. Det finns en trygghet hos skolledningen i vad Fridhemsskolan står för, och i genomförda intervjuer framkommer en upplevelse av att denna trygghet delas av skolans övriga personal, såväl som föräldrar till barn i skolan. Det framkommer liksom en bild av en skola som präglas av tröghet. Rektor beskriver Fridhemsskolan som ”långsam”, och uttrycker en önskan om att vissa förändringar som upplevs som viktiga skulle gå lite snabbare att genomföra. Denna långsamhet kan delvis härledas till Fridhemsskolans mångåriga skolhistoria och den självbild som utvecklats inom skolan om vad det är för tradition de från skolpersonalens sida vill föra vidare till eleverna. Rektor fastslår att ”det är mer förändringsbenägenhet i en ny skola”.

Svårigheter i starten för Stadshagsskolan

Stadshagsskolan, vilken grundades år 2000, beskrivs av rektorn som väldigt ny. ”Den är fortfarande på väg! Det är fjärde året vi kör nu.” Rektor berättar att det under åren inneburit ett enormt arbete för skolans personal att ”bygga upp ett plugg från noll”. Verksamheten var ju given, men hur skulle den nya skolans struktur se ut? Det har handlat om att ”stegvis knega på” berättar rektor som menar att Stadshagsskolan i dagsläget befinner sig vid en brytpunkt. ”Nu är vi framme vid ett utvecklingsskede. Hur ska vi gå vidare för att det ska bli bättre?”. Under åren som gått sedan skolan grundades har det framkommit, som rektor uttrycker det, ”vissa brister” och nu kretsar det kring frågor som ”vad kan vi förändra?” och ”vad vill vi förändra?”. Stadshagsskolan beskrivs av biträdande rektor som en traditionell skola i den bemärkelsen ”att organisationen av elevernas lärande är ganska traditionell...” och att skolan inte utvecklat någon specifik profil. Vidare beskrivs skolan som ”en spännande skola när det handlar om elevunderlaget”. En betydande andel, ungefär en fjärdedel, av eleverna ”kommer utifrån... och det här mötet mellan två olika kulturer är ju väldigt spännande, och hanteringen av det är inte alldeles enkel.”

Fram till och med år 1999 bestod enheten av Fridhemsskolan och Kullskolan och erbjöd undervisning i årskurser F-6 (Verksamhetsberättelse år 1999). Därefter skedde en omorganisering i stadsdelen och Kullskolan övergick i samband med detta till skolenheten Klastorp/Essingen. Detta innebar för Fridhemsskolans del att enheten minskade med en förskoleklass och sex skolklasser. Höstterminen år 2000 startades Stadshagsskolan som planerades bli en ny skola för elever boende på Kungsholmen i årskurserna sju till nio. Denna

omorganisering kom att innebära ett ekonomiskt underskott på 1,6 miljoner för den nya skolenheten Fridhemsskolan/Stadshagsskolan. För att bemöta den nya situationen flyttades utöver tre klasser blivande årskurs sju-elever även tre blivande sexor. Denna omfördelning öppnade upp för ett ökat intag av elever till skolan (Verksamhetsberättelse, år 2000). I samband med att Stadshagsskolan grundades beskriver rektor att ”det var en väldig turbulens”. Ansvarig tjänsteman för barn- och ungdomsfrågor på Kungsholmen berättar att skolan hade ”lite svårigheter i starten” då flera föräldrar var väldigt upprörda över beslutet att låta stadsdelens nya 6-9 skola lokaliseras i Stadshagen, ”ett område där det inte bor några barn” och som följd av detta valde att inte låta sina barn fortsätta inom skolenheten utan istället sökte sig till en andra skolalternativ. En annan situation som bidrog till den upprörda föräldraopinionen och de inledande svårigheterna för Stadshagsskolan var att skolan inte fick de medel de behövde för att göra de nytillträdde lokalerna ändamålsenliga. Av intervjun framgår det att det fanns olika åsikter om skolan i sitt dåvarande skick var lämplig som grundskola. ”Från centralt håll såg man inte att det behövdes extra pengar för att bygga ut skolan” utan det fanns en uppfattning om att ”det var en skola man inte behövde göra något åt, att det bara var att flytta in... Från stadsdelens sida trodde vi aldrig att det var en skola som man bara kunde flytta in i, men från andra håll så ansåg man att det hela var färdigt.” Stadshagsskolan framstår som en skola som inte riktig lyckats hitta sin form, något som delvis kan förklaras av att skolan är så pass ny. Skolans turbulenta utgångsläge som präglades både av politisk oenighet, otillräckliga resurser och upprörda föräldrastormar med efterföljande bortfall av elever utgjorde inte heller den mest stabila grunden för uppbyggandet av grundskoleverksamhet, något som påverkat skolans utveckling i stor omfattning.

Risk för slagsida

En viktig aspekt av Stadshagsskolans utveckling är den inledande föräldraopinion som uppstod i samband med skolans grundande.

Denna medförde att en hel del föräldrar valde att gå till andra skolor i andra stadsdelar. Och för att överhuvudtaget få ekonomi på den här skolan har vi ju under årens lopp varit tvungna att gå ut till andra stadsdelar. Det har varit olyckligt att vissa kungsholmsföräldrar har valt bort skolan... Hade kungsholmsföräldrarna också valt Stadshagsskolan och vi hade haft möjlighet att ta in barn utifrån hade det varit perfekt. Det här är ju något som har påverkat skolan.

- Chef, Barn och Ungdom, Kungsholmens stadsdelsförvaltning

Det som tydligt framgår av citatet ovan är att Stadshagsskolan sedan start varit beroende av att elever med bostadsadress i andra stadsdelar söker sig till skolan. Detta först och främst av

ekonomiska skäl då skolans ekonomi helt enkelt inte går runt annars. Denna situation förklaras med att en betydande andel föräldrar till elever boende inom Kungsholmens stadsdelsområde, som biträdande rektor uttrycker det, ”väljer bort Stadshagsskolan”, och istället söker sig till andra grundskolor som företrädesvis är belägna inom stadsdelsområdena Norrmalm och Östermalm.

Vad innebär det då att, som den ansvariga tjänstemannen för barn- och ungdomsfrågor i stadsdelen uttrycker det, ”gå ut” till andra stadsdelar? Tjänstemannen berättar att de inför skolans start år 2000 genomförde en annonskampanj ”Nu startar Stadshagsskolan – Välkommen till informationsträff” och att de till viss utsträckning fortfarande gör det men att det nu allt mer ”blir mun till mun väldigt mycket”. Jag frågade tjänstemannen om de hade märkt av några reaktioner från andra stadsdelar angående att de går ut och aktivt försöker fylla Stadshagsskolans tomma bänkar med elever utifrån.

Ibland kan jag höra det lite grann från ytterstadsstadsdelarna. ”Ni tar våra starka elever! Det är dom vi behöver ha kvar!” Jag vet inte hur pass allvarligt det är, men visst kommer kommentarerna ibland.

- Chef, Barn och Ungdom, Kungsholmens stadsdelsförvaltning

Alternativet till att öppna upp skolans portar och ta emot elever utifrån skulle enligt tjänstemannen vara att ”lägga halva Stadshagsskolan i malpåse” tills den sedan länge planerade nybyggnationen av bostäder i området blir klar. ”Vi skulle kunna säga att vi inte har behov av fler platser än så här och sen bara ha halva skolan i gång. Men jag tror att det vore olyckligt. För oss är det en fantastiskt rolig utmaning att se till att den här integrationen funkar!”

Den ovan beskrivna situationen har gjort Stadshagsskolan väldigt sårbar. Den biträdande rektorn på Stadshagsskolan berättar att:

...det räcker att tio elever från Fridhemsskolan väljer en annan skola så måste vi plocka in fler elever utifrån och det gör då att skolan kanske får en slagsida, och då försvinner de så kallade ”svenska” eleverna och då måste vi ta in ännu fler elever utifrån som då kanske har invandrabakgrund och då... Ja, det gäller att ha en balans! Jag tycker att vi har en bra balans nu... Men det gäller ju att kunna hålla den. Och att vara så pass duktiga att vi behåller våra svenska elever. Eller framförallt att de väljer den här skolan!

- Biträdande rektor Stadshagsskolan

Utmaningen handlar således om att se till att avvägningen mellan andelen så kallade svenska elever och elever med invandrabakgrund hålls på en bra nivå. Blir andelen elever med invandrabakgrund för dominerande finns en rädsla för att elever med svensk härkomst i ökad

omfattning söker sig från Stadshagsskolan. Utmaningen ligger även i att skolan ska vara, som biträdande rektorn uttrycker det, ”så pass duktig” att de svenska eleverna söker sig till skolan såväl som stannar kvar. Då är frågan vad som menas med ”duktig”. Handlar det om att nivån på undervisningen ska vara tillräckligt hög? Handlar det om att en så hög andel som möjligt att eleverna ska lämna årskurs nio med höga meritvärden och full behörighet att söka till gymnasieskolans nationella program? Eller handlar det om att den språkliga och sociala miljön inte ska upplevas som för vad som skulle kunna betecknas som alltför osvensk?

”Bra! När kan jag börja?”

Den skolinspektion som genomfördes på skolenheten under höstterminen 2003 påvisade att andelen elever med invandrabakgrund hade ökat märkbart under de senaste åren, och att ungefär 30 % av eleverna i de högre skolåren har annat modersmål. Rapporten redogjorde för att både Fridhemsskolan och Stadshagsskolan tar emot en förhållandevis stor andel elever från Järvafältet och att det vid Stadshagsskolan är så stor andel som 30 % av eleverna som har sin bostadsadress inom Kista respektive Spånga stadsdel. Biträdande rektor vid Fridhemsskolan berättar att en majoritet av barnen som reser till skolan är vad hon kallar ”blåa barn”, vilket innebär att de bor längs med tunnelbanans blå linje ut mot Järvafältet, men att de även har en del ”gröna barn” från trakten kring Hässelby - Vällingby och något enstaka ”rött barn” med bostadsadress i området kring Skärholmen. Cirka en fjärdedel av eleverna vid skolenheten har sin bostadsadress utanför Kungsholmens stadsdel, och en ungefär lika stor andel har utländsk bakgrund, vilket i detta sammanhang innebär att eleven själv eller minst en av föräldrarna är född utomlands. Av resultaten från skolinspektörernas rapport år 2004 framgår att det främst är de äldre eleverna, i årskurs 6-9, som pendlar till Stadshagsskolan och att en stor andel av dessa kommer från stadsdelarna Kista och Spånga-Tensta. Biträdande rektor vid Stadshagsskolan berättar hur han upplever det som att de elever som kommer utifrån gör ett mer medvetet val än sina svenska klasskamrater, som mer går till Stadshagsskolan för att den ligger närmast. De förortsföräldrar som väljer Stadshagsskolan ”gör ett mer medvetet val utifrån den principen att ’mitt barn kommer att utvecklas bäst och ha bäst framtidsmöjligheter om det lär sig svenska på ett bättre sätt än att gå i en skola här ute där man talar en massa språk och svenskan blir knagglig’ och så vidare...”

De har en enda fråga. ”Hur stor andel svenska elever har ni?”.

Då svarar jag: ”75-80%”. Då svarar de: ”Bra! När kan jag börja?”

- Biträdande rektor, Stadshagsskolan

Vad har då dessa förändringar avseende elevsammansättning i praktiken kommit att innebära för Fridhemsskolan/Stadshagsskolan? En genomgång av skolans egna register visar på att det

finns sammanlagt drygt 160 elever som bor i andra stadsdelar, och att det i de enskilda klasserna varierar från någon enstaka elev till att drygt hälften av eleverna inte bor i skolans närområde. Det är något fler flickor som söker sig till skolan utifrån. Den stadsdel som det högsta antalet pendlare elever kommer ifrån är först och främst Kista, men även från Spånga-Tensta kommer förhållandevis många elever. Tjänstemannen med ansvar för barn- och ungdomsfrågor i stadsdelen berättar att eleverna kommer ”framförallt från norra och södra Järva. Du vet, tunnelbanan stannar precis, det är den blå linjen, det är bara ett par stationer...” Det kommer dock enstaka elever resande från de flesta stadsdelar i Stockholm och även från de närliggande kommunerna. Av de pendlare eleverna har närmare sex av tio ett annat modersmål än svenska, och denna andel är som redan tidigare angetts större i de högre klasserna. I skolan som helhet har närmare 25 % av eleverna ett annat modersmål, och de språkgrupper som är dominerande på skolan är spanska, tigriska och arabiska. Sammanslaget finns det 29 olika språk representerade på Fridhemsskolan/Stadshagsskolan.

Ett ”glapp” mellan skolorna

En aspekt som rektor vid skolenheten tar upp handlar om det så kallade ”glappet” mellan Fridhemsskolan och Stadshagsskolan där skolenheten tappar ett flertal elever mellan årskurs fem och sex. ”Vi tappar de väluppfostrade rara flickorna på vägen upp till Stadshagen. Det är flest pojkar som har sökt dit...”. Hon beskriver hur många flickor söker sig till friskolor som erbjuder olika estetiska inriktningar eller multimedia. ”Och sen så tappar vi elever som inser att de bor inom Rålambshovsskolans upptagningsområde... Vi vill ju förstås att de fortsätter till Stadshagen, men då ser dom som inte vill gå i den här relativt nya skolan att de faktiskt tillhör Rålambshovsskolan.” Det finns således en tendens att en del föräldrar trots att de rent geografiskt sett tillhör den närliggande Rålambshovsskolans upptagningsområde låter sina barn börja i Fridhemsskolan, men att de när det är dags för barnen att börja årskurs sex, vilket innebär en flytt till Stadshagsskolan, väljer att söka sig till Rålambshovsskolan istället. ”Det blir lite konstigt för oss...” berättar rektor.

Det framgår att det har varit svårt att skapa en känsla av enhet mellan Fridhemsskolan och Stadshagsskolan som trots att de rent formellt sett utgör en skolenhet av många uppfattas just som två olika skolor. Biträdande rektor vid Fridhemsskolan beskriver att föräldrar kan bli upprörda inför övergången till Stadshagsskolan och den medföljande omgrupperingen av eleverna och att de som i samband med detta väljer att låta sina barn börja i en annan skola

motiverar detta med att ”när de ändå ska omgrupperas så kan man lika gärna söka sig någon annanstans”.

En snabb förändring

Det var först efter millennieskiftet som antalet pendlare elever och andelen elever som var i behov av undervisning i svenska som andra språk på allvar började uppmärksammas av skollärovervakningen. I verksamhetsberättelserna från slutet av 1990-talet och de första åren på 2000-talet står inget att läsa om elever med behov av svenska som andra språk. Däremot framgår det tydligt i kvalitetsredovisningen 2002/2003 att det är ett område som skolan måste arbeta med. Där står att läsa att särskilt Stadshagsskolan har tagit emot en stor andel elever från Järvafältet, cirka 27 % av det totala elevantalet. Vid analys av elevernas skolresultat och betyg framkom att många elever behövde stärkas i svenska och svenska som andraspråk. Detta förklarades med att en stor andel elever hade ett annat modersmål än svenska och hade bristfälliga kunskaper i svenska språket då de anlände till Stadshagsskolan. I skolans verksamhetsberättelse från föregående läsår, 2003/2004, står att läsa att skolan inte uppfyllt sitt åtagande att ge samtliga elever möjlighet att nå de kunskapsmål för nivån Godkänd som finns angivna i kursplanerna för årskurs nio. Detta förklaras utifrån den höga andel elever i skolan som har ett annat modersmål, men även orsaker som en ökande andel elever med läs- och skrivsvårigheter och en sviktande närvaro anges som bakomliggande orsaker.

Rektor vid Fridhemsskolan/Stadshagsskolan berättar att personalen vid skolenheten uttrycker en känsla av att ”vara tagna på sängen” och att de upplever det som svårt att utvecklingen har gått så fort. För det första har både inflödet och utflödet av elever ökat. Biträdande rektor vid Stadshagsskolan beskriver terminsstarterna som kaotiska.

Men vet ju inte vilka elever man har! Det dröjer flera veckor innan man vet vilka elever man egentligen har. De börjar och slutar och byter skolor... Så det är väldigt stökigt i början här!

- Biträdande rektor, Stadshagsskolan

Rektor berättar att föräldrar inte heller alltid meddelar skolan i god tid om att ett skolbyte är på gång och att dessa beslut ofta fattas väldigt snabbt. Denna ovisshet gör det väldigt svårt för skollärovervakningen att planera långsiktigt angående exempelvis budgetfrågor, och för lärarna att planera och förbereda verksamheten. För det andra får skolan i flera fall bristfällig överlämningsinformation från de skolor där eleverna tidigare gått vilket också innebär svårigheter för skolan och lärarna att planera och ta emot de nya eleverna.

Man känner ju inte riktigt till nya elever... Man har ju den här kopplingen att man vill ha information från den gamla skolan men det är ju inte givet att man får det. Hur har eleven klarat sina nationella prov? Har det behövts extra stöd? Det var mer information så tidigare, då det bara var enstaka elever. Så man har ju väldigt lite när de kommer. Och det stör ju lite för eleven kan ju behöva jättemycket hjälp och vi får ibland inga extra resurser från den stadsdel där de kommer ifrån. Vi vet inget om dom!

- Rektor, Fridhemsskolan/Stadshagsskolan

Upplevelsen av att, som rektor uttrycker det, vara tagna på sängen handlar likaledes om språkliga frågor. Skolan och personalen upplever att de inte har kompetensen att arbeta med svenska som andra språk i den utsträckning som skulle behövas. Rektor berättar att det i en del fall kan ta lång tid för skolan att upptäcka vilka elever som har, vad hon betecknar som, ”språkliga problem” då barnen i många fall utvecklar strategier för att dölja det. En svårighet som de upplever från skolans sida är att det är svårt att ”få med föräldrarna” i arbetet vilket delvis kan förklaras av att föräldrarna själva har bristfälliga kunskaper i svenska språket. ”De pratar om att det är bra, men gör inte vad vi kommer överens om.” Det skolan kan göra, beskriver rektor, är att erbjuda elevvård, elevkonferenser och åtgärdsprogram – även då de skulle vilja göra mer. Det kan också vara så att elever som kommer till skolorna saknar tillräckliga kunskaper i något språk över huvud taget. Rektor berättar att språkkunskaperna ibland är så bristfälliga hos elever som kommer utifrån att det egentligen inte räcker med undervisning i svenska som andraspråk. Biträdande rektor på Fridhemsskolan berättar att en del av barnen kommer utan ett egentligt språk över huvud taget ”och då är frågan vad man gör med de här eleverna? Den diskussionen är vi ju inne i idag. Man kan ju inte göra speciellt mycket. Många av lärarna känner sig maktlösa. De vet inte hur de ska arbeta. Lärarna i svenska som andra språk vet inte heller hur de ska arbeta!... Vi famlar lite och vill jättegärna har hjälp med hur man ska arbeta med de språklösa barnen. För de blir fler och fler!”

Det senaste läsåret, 2004/2005, har ett flertal insatser genomförts för att bemöta den nya situation som präglar skolenheten och dess verksamhet. Genomförda fortbildningsinsatser har handlat om att utveckla personalens kompetens inom svenska som andra språk, hanterandet av elever med behov av särskilt stöd, konflikthantering och samtalsmetodik (Fridhemsskolan/Stadshagsskolans verksamhetsplan 2004). I arbetsplanen för detta läsår betonas vikten av att elever med behov av svenska som andraspråk verkligen uppmanas att delta i den undervisningen samt att även så kallad studiehandledning på modersmålet ska erbjudas vid behov.

Sammanfattande diskussion

Det som inledningsvis fastslås av den tjänsteman som ansvarar för barn- och ungdomsfrågor i Kungsholmens stadsdelsområde är att Kungsholmen är att betrakta som en väldigt segregerad stadsdel med en i huvudsak högutbildad, välavlönad och svensk befolkning. Skolorna belägna inom stadsdelen uppvisar genomgående goda resultat vilket inte minst tydliggörs av att en majoritet av eleverna lämnar grundskolan med full behörighet att söka till något av gymnasieskolans nationella program. Befolkningen i stadsdelen värderar rättigheten att välja grundskola högt och nyttjar också möjligheten att göra detta, vilket även är synbart när det gäller förskolorna i området. En majoritet av Kungsholmsleverna håller sig dock kvar i skolor belägna på Kungsholmen, och inom den kommunala skolan. Kungsholmen uppvisar lägst andel elever i hela Stockholms innerstad som går i fristående grundskolealternativ, och har legat på ungefär samma nivå under den senaste sexårsperioden i jämförelse med resten av staden där andelen påtagligt ökat under motsvarande period. De Kungsholmslever som likväl söker sig till skolor i andra stadsdelar söker sig företrädesvis till skolor belägna inom stadsdelsområdena Norrmalm och Östermalm. Möjligheten att fritt välja skola har öppnat upp porten för föräldrar och barn utanför stadsdelen att söka till de skolor som finns i området, en möjlighet som de senaste åren i allt större utsträckning utnyttjas av elever med bostadsadresser i andra delar av staden. Detta gäller inte minst elever boende längs tunnelbanans blåa linje som sträcker sig utåt Järvafältet.

I de intervjuer som genomförts med den ansvariga tjänstemannen för barn- och ungdomsfrågor i stadsdelen samt med skolledningen för Fridhemsskolan/Stadshagsskolan framkommer en mångfasetterad bild präglad av en stark vilja att bygga upp en stark och stabil skola, redo för att möta de nya utmaningar de ställs inför såväl som en frustration och osäkerhet inför vad de nya förutsättningarna innebär för skolans verksamhet och hur den framtida utvecklingen kommer att se ut. Jag vill lyfta fram och belysa ett antal av de huvuddrag som framkommer i intervjumaterialet som jag upplever som särskilt relevanta utifrån studiens syfte. För det första framstår frågan om den *mångkulturella skolan* som komplex. Å ena sidan lyfts det mångkulturella fram som en spännande utmaning. Det talas om att det är spännande med ett möte mellan olika kulturer och att det är en riktig utmaning att lyckas med integrationen. Men å andra sidan framstår det som att det är en situation som är svår att hantera, och dessa svårigheter har såväl en språklig som social och kulturell dimension. Det handlar om att andelen elever med annat modersmål som är i behov av undervisning i svenska som andraspråk ökar och att skolan inte har de resurser som behövs

för att tillfredsställa de behov som finns. Det handlar också om, vad som beskrivs vara, en kulturkrock där den skolkultur som eftersträvas på Fridhemsskolan möter elever med en annan skolkultur som utvecklats exempelvis på Järvafältet, en krock som blir än mer synbar på Stadshagsskolan. Denna krock kan tänkas även ha en social dimension där föräldrar som redan initialt reagerat på att Stadshagsskolan inkvarterades i en del av stadsdelen där den socioekonomiska statusen i jämförelse med resten av Kungsholmen uppfattas som lägre, i mötet med den ökade andelen elever i skolan från Stockholms så kallade sociala utsatta förortsområden väljer att låta sina barn gå i en annan skola med en annan, ”bättre”, status.

Fridhemsskolan och Stadshagsskolan utgör formellt sett en skolenhet men informanternas uttalanden vittnar om att det utöver det geografiska avståndet även finns ett mentalt ”glapp” mellan skolorna. Att detta kan förklaras av att skolorna är belägna på olika platser i olika områden i stadsdelen är givet. Men det kan likaledes förklaras av faktorer som att Fridhemsskolan är en anrik grundskola präglad av traditioner medan Stadshagsskolan är en ny grundskola som fortfarande är under utveckling och arbetar med att finna sin form och karaktär. Den bild som framkommer är att Fridhemsskolan respektive Stadshagsskolan har olika förutsättningar att bemöta sin nya situation, samt att de i denna förändringsprocess brottas med delvis olika problem. Det jag för det andra vill belysa handlar om den *tröghet i förändring* som kan prägla en anrik och traditionsrik institution som Fridhemsskolan. En mångårig historia som grundskola och välbeprövade metoder och idéer som uppskattas av elever och deras föräldrar såväl som av skolans lärare ger en trygghet och stabilitet men kan likväl få som konsekvens att det kan vara svårt att anpassa verksamheten efter förändringar. Ett exempel som biträdande rektor på Fridhemsskolan tog upp illustrerar detta. För ett par år sedan börjades det uppmärksammas inom skolans B-spår, det vill säga ett av arbetslagen, att andelen elever i behov av svenska som andra språk var markant högre inom det spåret i jämförelse med resten av skolan. Det visade sig att detta hade en praktisk och organisatorisk förklaring i det att den lokal som B-spårets förskoleklass disponerar är liten i jämförelse med de övriga förskoleklassernas lokaler. För att det inte ska bli ett negativt utfall i budgeten fylls det på med elever inför årskurs ett, elever som i många fall inte tillhör skolans upptagningsområde. Ett betydande andel av dessa elever har visat sig vara i behov av undervisning i svenska som andraspråk vilket på längre sikt kommit att innebära att det blir en högre procentsats elever i behov av svenska som andraspråk i B-spåret hela vägen upp till årskurs fem. Fördelningen av resurstimmar görs dock inte utifrån faktiska behov i de enskilda klasserna, utan har organiserats på så vis att varje klass tilldelas tre resurstimmar per vecka –

oavsett hur många elever som finns i klassen med behov av svenska som andraspråk eller andra speciella behov.

Jenny: Har ni kvar det här gamla fördelningssystemet nu när det här har kommit fram?
Bitr. rektor: Vi har nog kvar det fortfarande.
Jenny: Hur kommer det sig att man inte ändrat det?
Bitr. rektor: Ja, säg det. Jag vet inte.

Det som detta exempel tydligt visar på att det trots påtagliga förändringar, som i detta fall handlar om en snedfördelning av elever med behov av undervisning i svenska som andra språk eller annan stödundervisning och en bristfällig resursfördelning, finns en inneboende tröghet i att förändra rådande organisation för att bättre bemöta det nya. Detta trots att det finns en tydlig medvetenhet om problemet hos skolledningen. Rektor säger med en röst som präglas av viss uppgivenhet: "Skolan är ju långsam som organisation..."

Det drag som jag för det tredje vill lyfta fram handlar om den *rädsla att förlora de "svenska" eleverna* som Stadshagsskolan så tydligt uttrycker. En rädsla som dels handlar om att Kungsholmselever med svensk bakgrund i övergången från Fridhemsskolan till Stadshagsskolan ska söka sig till andra skolor, dels om att elever som går på skolan ska välja att inte slutföra sin skolgång på Stadshagsskolan. Denna osäkerhet har präglat Stadshagsskolan ända sedan den initiala diskussion som fördes kring var Kungsholmens nya skola för årskurserna sju till nio skulle lokaliseras. Denna diskussion utmynnade i en föräldraopinion och upprörda känslor inför att den nya skolan förlades till Stadshagen istället för de tidigare tilltänkta lokalerna på Hantverkargatan. En konsekvens av detta var att en betydande andel Kungsholmsföräldrar valde att låta sina barn börja i andra skolor än Stadshagsskolan. För att bemöta detta utflöde av elever genomfördes en omorganisering av skolenheten vilket innebar att Fridhemsskolan blev en F-5 skola och Stadshagsskolan en 6-9 skola, och så fylldes det på med elever utifrån för att få ekonomin att gå ihop. Den tendens som informanternas uttalanden visar på är att denna utveckling på intet sätt stannade där, utan även fortsättningsvis så är det en märkbar del Kungsholmselever som tillhör Stadshagsskolans upptagningsområde som söker sig därifrån. Detta innebär att skolan fortfarande är beroende av att fylla sina tomma platser med elever utifrån. Och de kommer gärna, för en skola i innerstan är trots allt en skola i innerstan. Och att gå i en skola belägen i ett område präglad av jämförelsevis hög socioekonomisk status och en hög andel svenskar upplevs säkerligen som ett lockande alternativ för föräldrar i invandrartäta, eller snarare kanske svenskglea, områden som eftersträvar att deras barn ska lära sig en bra svenska och få ökade möjligheter att bli en

del av det svenska samhället. Denna situation har, som tidigare diskuterats, gjort Stadshagsskolan väldigt sårbar. Det är som en ond cirkel. Elever boende på Kungsholmen söker sig från Stadshagsskolan som då av ekonomiska skäl fyller sina halvfulla klassrum med elever som företrädesvis bor utmed den blåa tunnelbanelinjen utåt Järvafältet, vilket resulterar i att andelen elever med annat modersmål än svenska som är i behov av undervisning i svenska som andraspråk ökar, vilket i sin tur kan få som konsekvens att elever boende på Kungsholmen i ökad utsträckning väljer en annan skola och så vidare.

- Jenny: Nu när andelen som kommer utifrån ökar, har det mött någon reaktion från föräldrar som är boende på Kungsholmen?
- Bitr. rektor: Det tror jag. Det sägs nog inte öppet, för det vill man nog inte säga. Däremot tisslas och tasslas det säkert. Folk pratar hemma, när de träffas, det tror jag. De märker väl på sina barn om inte annat, som kanske berättar saker hemma. Utåt sett är det inte mycket men jag kan tänka mig att det pratas när man inte hör. Det ligger i luften. Det är ju ingen som vill vara rasist eller vad man ska säga, eller vill visa sina fördomar öppet. Det gör man ju inte.

Citatet ovan speglar tydligt den oro som Stadshagsskolans biträdande rektor ger uttryck för. Det finns en känsla av att Kungsholmsföräldrarna söker sig från Stadshagsskolan då de anser att andelen elever som inte bor i området blivit för stor, och andelen elever med utländsk härkomst blivit för hög i förhållande till andelen elever med svensk bakgrund. Det är dock inget som uttryckligen uttalas men det är en något som, för att citera biträdande rektor, ”ligger i luften.”

I samtliga intervjuer som genomförts under med representanter från Kungsholmens stadsdel och Fridhemsskolan/Stadshagsskolans ledningsgrupp framkommer en upplevelse av att det i första rummet är svenskheten som lockar eleverna utifrån. Det fjärde drag som jag vill belysa handlar om *betydelsen av det svenska*. De elever som dagligen pendlar till Fridhemsskolan/Stadshagsskolan är på jakt efter det svenska, efter det svenska språket, efter den svenska kulturen, efter möjligheten att få svenska kamrater. Enligt biträdande rektor på Stadshagsskolan handlar det om möjligheten till bättre framtidsmöjligheter, att en bra svenska är väldigt viktigt för att lyckas i framtiden. Svenska språket är, som den ansvariga för barn- och ungdomsfrågor i stadsdelen uttrycker det, en maktfaktor. Det är således mindre intressant med klasstorlek och eventuella profiler och inriktningar som erbjuds på skolan. Det som gäller är att skolan är belägen i vad som upplevs vara ett svenskt område och att en stor del av eleverna på skolan talar bra svenska. Biträdande rektor på Stadshagsskolan menar att medvetenheten om att val av skola är av stor betydelse för barnens framtidsmöjligheter i större utsträckning

genomsyrar det aktiva val som görs av förörternas föräldrar, i jämförelse med de svenska elever som går på skolan som baserar sitt val i högre utsträckning på att skolan ligger nära. ”Så länge de flesta klasskompisarna väljer hit så tror jag inte att man funderar så mycket på det. Jag tror inte att det är ett så aktivt val.”

Den femte aspekt jag vill lyfta fram är den känsla av att vara *tagna på sängen*, som rektor uttrycker. Som tidigare diskuterats upplever skolan, enkelt uttryckt, att denna utveckling gått snabbt och att de inte riktigt hängtt med. Det var först under de senaste åren som det blev märkbart att skolan inte kan uppfylla sitt åtagande att samtliga elever ska nå lägst godkänt i basämnen svenska (eller svenska som andraspråk), matematik och engelska något som bland annat förklaras av den ökande andelen elever med annat modersmål och behov av undervisning i svenska som andra språk. Skolan hade inte tillräcklig beredskap eller möjlighet att förbereda sig inför de ökade behov av extra stöd i svenska som uppkommit de senaste åren. En aspekt av den rådande skolutvecklingen som betonas är hur det accelererande in- och utflödet av elever försvårar för lärarna att planera och förbereda undervisningen, detta då de inte riktigt vet vilka elever de har att undervisa. Den information skolan får om nyanlända elever, i fråga om tidigare resultat och eventuella behov av stödåtgärder, beskrivs som bristfällig vilket också gör det svårare att bemöta och ta emot dessa elever på ett bra sätt. Ett fenomen som lyfts fram är de så kallade språklösa barn, det vill säga barn med otillräckliga kunskaper i såväl det egna modersmålet som svenska språket, som ökar markant i antal – en situation som skolan står handfallen inför. Biträdande rektor på Fridhemsskolan berättar att lärarna på skolan, även lärare i svenska som andra språk, inte vet hur de ska närma sig dessa barn. ”Hur gör man?” utbrister hon.

Det jag slutligen vill lyfta fram är den upplevelse av ett *missriktat resursfördelningssystem* inomgrundskoleväsendet som genomsyrar genomförda intervjuer. Kortfattat beskrivet utgår det systemet ifrån att elever inskrivna i skolor belägna inom Kungsholmens stadsdelsområde kostar en viss summa medan elever inskrivna i skolor belägna i exempelvis Rinkebys stadsdelsområde kostar en annan summa. Rektor förklarar att ”man är mantalsskriven på ett ställe och det är där som resurserna ligger”. De stadsdelar som bedöms ha ett större behov av ekonomiskt stöd får mer resurser i form av ett så kallat skoltillägg, vilket innebär att skolor belägna i dessa områden har mer resurser att erbjuda då deras elever antas ha jämförelsevis större behov av exempelvis undervisning i svenska som andra språk och andra stödgrupper. Det framräknas ett schablonbelopp som de enskilda skolorna får för varje inskriven elev,

oavsett var den eleven bor. Detta betyder att en elev med bostadsadress i Rinkeby som är inskriven i Stadshagsskolan beräknas kosta skolan lika mycket som en elev boende på Kungsholmen. Om det sedan visar sig att eleven från Rinkeby har behov av extra resurser är förfaringssättet så att Stadshagsskolan får begära extra medel av boendestadsdelen, ”men därifrån brukar det alltid vara nej till externa medel”, berättar rektor. Den tjänsteman i stadsdelen som ansvarar för barn- och ungdomsfrågor beskriver hur det på politisk nivå diskuteras i termer som att ”Är det så att ni plockar elever utifrån så måste man kanske också ha ett argument för att behålla dem där, och mer pengar i ytterstadsskolorna kan vara just ett sådant argument”. Den krassa verklighet som Fridhemsskolan/Stadshagsskolan brottas med är den att de känner sig tvingade att säga nej till elever med exempelvis mycket bristfälliga kunskaper i svenska språket som söker sig till skolan.” Biträdande rektor på Stadshagsskolan uttrycker sig så här:

Ibland så kostar det mer än det smakar om man får in elever som har väldigt mycket behov av stöd och hjälp. Då kräver ju det extra resurser och det får man ju inte riktigt utifrån det nya resursfördelningssystemet. Vi får ju inte riktigt tackning för det. De räknas som Kungsholms elever, fast de inte är det!

Således har alla elever formellt sett, oavsett var de bor, rättighet att söka till den grundskola där de helst vill gå, oavsett var den är belägen. Men, de skolor i Stockholms innerstad dit en stor andel elever från stadens så kallade socialt utsatta förorter aktivt söker sig upplever inte att de i praktiken får de ekonomiska medel de skulle behöva för att ge dessa barn det de är i behov av.

4.2 Högalidsskolan

Ett inledande möte med den tjänsteman som innehar ansvaret i stadsdelsområdet Maria-Gamla stan för barn- och ungdomsfrågor samt med representanter från skolledningsgruppen för Högalidsskolan genomfördes under hösten år 2004. Vid detta tillfälle informerades de om studien, dess syfte och genomförande och riktlinjerna drogs upp i grova drag för det fortsatta forskningsarbetet. Under tidsperioden oktober 2004 – februari 2005 insamlades bakgrundsinformation om stadsdelsområdet Maria-Gamla stan samt om Högalidsskolan för att jag på så vis skulle kunna forma mig en uppfattning om stadsdelen och om skolan, dess organisation och verksamhet. Liksom i fallet med Stadshagsskolan/Fridhemsskolan tog jag även del av skolans egna dokument i form sammanställningar av elevers resultat, trivselenkäter, klasslistor samt förteckningar över elever som deltar i undervisning i

modersmål respektive svenska som andra språk. Under december 2004 och januari 2005 besökte jag vid ett flertal tillfällen Högalidsskolan för att genomföra inledande intervjuer med skolledningsgruppen. I januari 2005 besökte jag Maria-Gamla stans Stadsdelsförvaltning för att genomföra en inledande intervju med den tjänsteman som innehar ansvaret i stadsdelen för barn- och ungdomsfrågor.

Maria-Gamla stan – ”en mellanstor svensk stad...”

Stadsdelen Maria-Gamla stan utgör tillsammans med stadsdelen Katarina-Sofia den del av Stockholm som kallas för Södermalm. Namnet Södermalm har sitt ursprung i de malmgårdar, en historisk beteckning på trädgårdar, som anlades i området av förmögna borgare och andra välbärgade personer från 1500-talet och framåt. En majoritet av Stockholms malmgårdar var belägna just på Södermalm. Den ny tillsatta chefen, sedan oktober 2004, för barn- och ungdomsarbete inom Maria-Gamla stan beskriver sin upplevelse av stadsdelen med att likna den vid en mellanstor svensk stad, som ”rymmer allt vad man behöver... Precis allting finns!”. Maria-Gamla stan har närmare 65000 invånare varav få är av utländsk härkomst i jämförelse med Stockholm som helhet. Folkmängden har under 1990-talet och början av 2000-talet varit förhållandevis stabil, den har ökat något på grund av att det föds något fler barn samt att inflyttningen till området är större än utflyttningen. Av samtliga hushåll i stadsdelen utgörs cirka en femtedel av barnfamiljer. Enligt områdesfakta från Utrednings- och statistikkontoret har andelen lägenheter i området som ägs av allmännyttan minskat något sedan början av 1990-talet, men ligger fortfarande på en relativt hög nivå i förhållande till övriga innerstaden. Andelen bostadsrätter har ökat under den senaste tioårsperioden och ligger nu på närmare 45 %. Den tjänsteman inom stadsdelen som har det huvudsakliga ansvaret för barn- och ungdomsfrågor menar att ”det gör ju att det naturligtvis är vissa personer som flyttar till den här stadsdelen, det är ju en inkomstfråga det faktiskt handlar om, att ha råd att bo här.” Befolkningen i Maria-Gamla stans stadsdelsområde är i något större utsträckning välavlönad och eftergymnasialt utbildad i jämförelse med staden som helhet.

Frågan om valfrihet och möjligheten att välja fristående skolalternativ har i arbetet inom stadsdelen lyfts fram som något positivt, och den konkurrens som uppstått mellan skolorna betraktas enligt tjänstemannen med det huvudsakliga ansvaret för barn- och ungdomsfrågor inom stadsdelen som ”inte helt fel”. I Maria-Gamla stan finns sex kommunala och åtta fristående grundskolor belägna. I stadsdelen bor drygt 4500 elever i årskurserna F-9 och av dessa går 80 % i kommunala skolor och åtta av tio håller sig inom den egna stadsdelen. Av de

elever som söker sig till skolor i andra stadsdelar är det 80 % som söker sig till angränsande stadsdelar. Av stadsdelens niondeklassare uppnår drygt 93 % full behörighet att söka till gymnasiets nationella program, flickor i märkbart högre utsträckning än pojkar, och elever med svensk bakgrund i större omfattning än elever med utländsk bakgrund.

”Borgen på berget”

En av de skolor i Maria-Gamla stans stadsdel som tar emot flest elever från andra stadsdelar är Högalidsskolan¹⁸, som sammanlagt har cirka 900 elever från förskoleklass till årskurs nio. Skolans rektor refererar till skolan som ”borgen på berget” och beskriver skolan som en livfull skola som har hängt med i tiden och som sätter kunskapen högt. En av skolans fyra biträdande rektorer beskriver skolan som ”stor och lite ålderdomlig i byggnaderna” och menar att skolan i hög grad präglas att den har ”en kompetent personal där alla drar åt samma håll”. Från och med årskurs fyra samverkar skolan med Kungliga Svenska Balettskolan och har ett riksintag av dansintresserade elever. Skolan erbjuder även en profilering för elever från och med årskurs fyra som elitsatsar inom ballroom dans, bordtennis, konståkning och gymnastik. Vid Högalidsskolan finns främst åldershomogena klasser men det finns även åldersintegrerade klasser i årskurserna F-3, varav en arbetar Montessoriinspirerat (Inspektionsrapport, ht 2004).

Högalidsskolan framstår som en väl etablerad grundskola med tydligt utarbetade rutiner och en väl sammansvetsad skolledning som har en klar gemensam bild av vad skolan står för och hur de eftersträvar att verksamheten ska drivas. Skolans nuvarande rektor har varit verksam på skolan i sammanlagt 25 år, inledningsvis som studierektor och sedan år 1989 som rektor. Att rektor liknar skolan vid en borg kan utöver att vara en rent arkitekturisk metafor även vara ett uttryck för upplevelsen av en stabil och kontinuerlig verksamhet, något som lyser igenom i samtliga intervjuer som genomfördes med Högalidsskolans skolledning.

En förändrad elevsammansättning

Elevsammansättningen på Högalidsskolan har, enligt uttalanden från skolans rektor och biträdande rektorer, förändrats de senaste åren något som även den skolinspektion som genomfördes under höstterminen år 2004 tog fasta på. Inspektörernas rapport påvisade att andelen elever med utländsk bakgrund hade ökat på skolan under de senaste åren, och att

¹⁸ Även Eriksskolan har en stor andel elever från andra stadsdelar.

dessa utgjorde ungefär en tredjedel av eleverna i de lägre årskurserna vid inspektionstillfället. Den påtalade förändringen är dock inte enbart av etnisk karaktär utan handlar även om att skolans elever inte längre uteslutande har sin bostadsadress i skolans närområde utan att en betydande andel bor såväl i andra delar av innerstaden som i de så kallade socialt utsatta invandrartäta områdena i stadens ytterområden. Detta har i praktiken kommit att innebära att omkring fyra av tio elever som går på Högalidsskolan har bostadsadress utanför skolans närområde samt ungefär en femtedel av eleverna själva är eller har minst en förälder som är födda utomlands.

Den biträdande rektor som har det huvudsakliga ansvaret för eleverna i de lägre klasserna berättar att förändringen i elevsammansättning resulterat i reaktioner från vissa håll i föräldragruppen.

Det var en invandrarförälder som reagerade lite. ”Oj! Nu är det ju så mycket invandrare här. Jag satte ju mitt barn här för att träffa svenskar”. Alltså, det var en invandrarförälder som reagerade på att det var för många invandrare, inte en svensk. De har inte reagerat. Det får ju inte gå över styr så att vi tappar våra svenska barn, det får det ju inte göra. Det ska ju vara en balans!

- Biträdande rektor, Högalidsskolan

Det var således inte de svenska föräldrarna som i första hand öppet reagerade när andelen elever med utländsk bakgrund ökade på Högalidsskolan, utan de föräldrar med utländsk bakgrund som gjort valet att låta sina barn pendla till, vad de uppfattade som, en ”svensk” skola. Mellan raderna kan det utifrån uttalandet skönjas en viss förvåning att det inte var föräldrarna av svensk härkomst som tidigt reagerade på att andelen elever med invandrarbakgrund ökade på Högalidsskolan. Uttalandet ger även uttryck för en rädsla att en följd av förändringarna i elevsammansättning skulle kunna leda till att de ”svenska” barnen lämnar skolan.

I intervjuerna med representanter för skolledningen framkommer en osäkerhet inför vad denna förändring i skolans elevsammansättning kan komma att ha för inverkan på skolans verksamhet på längre sikt.

Det vore bra om vi kom i en nivå på 20-25 %, som vi har i snitt i befolkningen däremot kan det vara problematiskt om man går över den gränsen. Då finns det risk att vi tappar vår själ!

- Rektor, Högalidsskolan

Uttalandet kan förstås som ett uttryck för en oro från skolledningens sida att den allt mer märkbart ökande andelen elever på skolan med utländskt ursprung kan komma utgöra ett

problem i den bemärkelsen att den stabilitet och kontinuitet som ”borgen” så att säga symboliserat påverkas av den ändrade sammansättningen av elever i skolans klassrum.

Vad har då dessa förändringar i Högalidsskolans elevsammansättning kommit att innebära i praktiken? Skolans register gör gällande att det under höstterminen år 2004 fanns närmare 330 elever, det vill säga cirka 36 %, inklusive de elever som går i de särskilda dansklasserna, inskrivna i Högalidsskolan som inte har bostadsadress belägen inom skolans upptagningsområde utan bor såväl i andra stadsdelar som i andra kommuner. I de enskilda klasserna kan det variera från någon enstaka elev till att drygt hälften av eleverna inte bor i skolans närområde. I dansklasserna kan det vara upp till 80 % av eleverna som dagligen pendlar till skolan. Avseende könsfördelningen mellan flickor och pojkar framgår det att det är betydligt fler flickor som söker sig till Högalidsskolan utifrån. Av de elever som pendlar har cirka fyra av tio ett annat modersmål än svenska, och det är betydligt fler resande elever i de högre klasserna som har ett annat modersmål i jämförelse med de yngre klasserna. Tittar man på Högalidsskolan som helhet är det omkring 25 % av eleverna på skolan som har ett annat modersmål än svenska, och sammanlagt finns det inte mindre än 39 olika språk representerade. De dominerande språkgrupperna är spanska, engelska, turkiska och arabiska.

Det ”svenska” som dragningskraft

De elever som således söker sig till Högalidsskolan från andra delar av staden, vad uppfattas ligga bakom deras val? Skolans rektor är av den uppfattningen att de föräldrar som bor i Stockholms ytterområden och gör valet att låta sina barn gå i grundskolan i innerstaden främst gör det av språkliga skäl.

Deras barn ska få komma in i det svenska samhället, deras barn ska få lära sig svenska, umgås med svenskar och få svenska kamrater. De kommer företrädesvis från ställen där man inte har svenska kamrater, där inga svenskar bor. Det allra bästa hade varit att flytta hit, men det är inte alldeles lätt att göra det. Då får man brottas med att man är här på dagarna, men att på kvällarna då åker man hem. Det kan vara svårt!

- Rektor, Högalidsskolan

Den bild som rektor har fått av de bakomliggande orsakerna till att föräldrar och elever från Stockholms så kallade socialt utsatta invandrartäta områden gör således gällande att det handlar om en önskan från föräldrarnas sida att barnen ska få ökade möjligheter att utveckla, vad som uppfattas vara, bättre kunskaper i svenska språket och under dagtid ges möjligheten att få vistas i en miljö där såväl vuxna som barn med svensk härkomst är i majoritet.

Jenny: Rent statistiskt så är det här området ett ”välmående område”. Det är en hög andel föräldrar som är högutbildade, medelinkomsten är hög...

Bitr. rektor: Det är de som väljer hit också. De som är lite vakna. Deras barn ska komma någonstans här i livet, alltså vill de att deras barn ska kunna svenska ordentligt, för det är ju A och O. För det är ju så att när de pratar med varandra talar de ju den här ”invandrarsvenskan”, men de kan ju...

Det finns således en uppfattning om att det är företrädesvis så kallade ”medvetna” föräldrar i förortsområdena som söker sig till innerstadens grundskolor med sina barn. Att gå i en skola som Högalidsskolan ger, utifrån deras perspektiv, bättre förutsättningar att bygga upp sociala nätverk och utveckla en ökad kännedom om de koder och ofta oskrivna regler som kan bidra till att öppna upp fler möjligheter i det svenska samhället i jämförelse med om barnen skulle gå kvar i den skola som ligger närmast hemmet.

Den biträdande rektor som har det huvudsakliga ansvaret för eleverna i förskoleklasserna upp till och med årskurs tre beskriver hur föräldrar utifrån Stockholms ytterområden vänder sig till henne för att de önskar att deras barn för det första ska få möjligheten att gå i, vad som uppfattas vara, en bra skola och för det andra ska få möjligheten att utveckla ett bra svenskt språk.

De väljer den här skolan för att andra de känner har det och de vet att det är en bra skola. Det kan också vara så att det var någon som sa att när de var ute på gatan så hörde de barnen prata och då kände de att ”Så vill inte jag att mitt barn ska prata!”. Därför vill de att deras barn ska gå i en skola med mycket svenska barn, för att de ska få det rätta språket.

- Biträdande rektor, Högalidsskolan

Den biträdande rektorns bild är att Högalidsskolan har ett rykte om sig att vara en skola som erbjuder en god utbildning, och att detta rykte börjat sprida sig bland föräldrar i ytterstadsområden såsom exempelvis Skärholmen och Vårberg. Det visar också på att en betydande orsak till varför dessa föräldrar söker sig till Högalidsskolan är en önskan om att deras barn genom att under skoltid umgås med svenska barn ska få bättre möjligheter att få lära sig, vad som uppfattas vara, en korrekt svenska.

En annan av de biträdande rektorerna på skolan lyfter fram ett par andra aspekter och menar att föräldrar som aktivt söker sig till Högalidsskolan utifrån förortsområdena eftersöker ”en lugn, trygg och stabil skolgång... Man söker sig till något som man tror är bättre”.

Det nog har en viss dragningskraft att det är ett svenskt område. Det är det man vill ha, plus det här med ordning, reda och kunskap.

- Biträdande rektor, Högalidsskolan

Stockholms innerstad och dess grundskolor, såsom i detta fall Högalidsskolan, blir sett ur dessa föräldrars perspektiv en symbol för möjligheten till en ”bättre” skolgång. Det faktum att skolan är belägen i vad som betecknas vara ett svenskt område innebär för föräldrarna i ytterområdena, enligt biträdande rektors resonemang, ett slags garanti för en möjlighet till en bättre utbildning präglad av en hög kunskapsnivå såväl som arbetsro och en trygg skolmiljö. Den biträdande rektorn menar dock att det kan det vara svårt att från Högalidsskolans sida veta om de elever som pendlar till skolan utifrån ytterområdena ”väljer bort eller om de väljer till”. Med andra ord, det är svårt att veta om det är så att föräldrar och elever aktivt söker sig till Högalidsskolan på grund av de goda resultat som skolan redovisar, eller om de istället aktivt söker sig ifrån de skolor som är belägna i närheten av där de bor då dessa skolor upplevs som bristfälliga både avseende möjligheten för eleverna att uppveckla en bra svenska och den sociala miljön och söker sig till Högalidsskolan då den geografiskt sett ligger närmast.

Den biträdande rektor på Högalidsskolan som har det huvudsakliga ansvaret för intaget av elever till årskurs fyra till nio berättar att föräldrar numera ”kan vara ute flera år i förväg och säga att ’vi har hört att det här är en bra skola’ och så säger de att de vill börja på Högalidsskolan”. Tidigare var det så att de absolut flesta av eleverna som sökte sig till skolan kom i naturliga brytpunkter, som exempelvis mellan årskurs sex och sju. Det är fortfarande fallet att många elever byter skola i samband med övergången till det som tidigare betecknades som högstadiet, men inte i samma utsträckning som tidigare.

Vill man vara jättesäker så kommer man ännu tidigare, och vill man vara ännu mer säker kommer man redan i fyran. Vi har märkt att det ökar, med de yngre eleverna. Där trodde man att resvägen skulle vara en mycket större spärr än det visat sig att det är.

- Biträdande rektor, Högalidsskolan

Föräldrar till elever som inte naturligt tillhör Högalidsskolans upptagningsområde som av olika anledningar anser det vara viktigt att deras barn får gå en del av sin grundskoleutbildning på skolan är således, enligt en av skolans biträdande rektorer, i betydligt större omfattning benägna att för säkerhets skull låta barnen börja i tidig ålder i jämförelse med hur det var tidigare. Den biträdande rektorn berättar hur han själv åker tunnelbana dagligen till arbetet och hur han de senaste åren slagits av ”att det är väldigt många som åker själva på

tunnelbanan... Som jag bedömer det så åker de redan från årskurs ett... själva, på tunnelbanan". Barnens föräldrar drar sig, enligt den biträdande rektorns bild, inte idag för att låta sina barn pendla till skolan.

Jag tycker att jag ser, jag vet inte om jag uppfattar det rätt men, att föräldrar är lite mer, om jag ska använda ett sådant starkt ord, "halvdesperata" i sin skolsituation. "Vi reser, ja vi gör det, det spelar ingen roll... Vi tar den biten!"

- Biträdande rektor, Högalidsskolan

"En annan samhällsklass invandrare"

Något som gör Högalidsskolan unik är det mångåriga samarbetet med Kungliga Svenska Balettskolan, vilket för den praktiska verksamheten innebär att elever från hela landet söker till skolan och sedan genomgår antagningsprov i dans. De som sedan blir antagna får sin grundskoleutbildning på Högalidsskolan, och har utöver sin ordinarie skolgång har en omfattande dansundervisning. Dessa elever bildar särskilda så kallade dansklasser och i intervjuerna med skolledningen framkommer att de utmärker sig, både avseende etnisk sammansättning, socialt klimat och ambitionsnivå.

Såväl rektor som de biträdande rektorerna betonar att det finns väldigt tydliga skillnader mellan dansklasserna och de så kallade "vanliga" klasserna.

I ballettklasserna har andelen utländska elever alltid varit högre. Det är ofta väldigt mångkulturella klasser. Men det finns inte samma problematik i de mångkulturella balettklasserna. Det är ett mer positivt och aktivt val de gör.

- Biträdande rektor på Högalidsskolan

I de klasser på Högalidsskolan som är inriktade på dans och balett är det mångkulturella således inget nytt, utan blandningen av olika nationaliteter har präglat dansklasserna sedan samarbetet med Kungliga Svenska Balettskolan inleddes. Det betonas att de problem som kan förekomma i, det som beskrivs vara, de vanliga mångkulturella klasserna inte förekommer i samma utsträckning i de mångkulturella dansklasserna, något som enligt den biträdande rektorn delvis kan förklaras av att det företrädesvis är elevernas aktiva dansintresse som avgjort valet av skola.

På vilket sätt särskiljer sig den etniska sammansättningen i dansklasserna i jämförelse med Högalidsskolans övriga klasser? Den biträdande rektor som har det huvudsakliga ansvaret för dansklasserna berättar att det i huvudsak är elever från Ryssland och forna Öststaterna som finns representerade i de dansinriktade klasserna. Utöver skillnaden i etnisk sammansättning

finns det även andra tydligt märkbara skillnader mellan de så kallade danseleverna och skolans övriga elever. Biträdande rektor beskriver danseleverna som ofta varandes överambitiösa, samt hur de i många fall pressas väldigt hårt hemifrån och att det råder hård konkurrens, som till viss del underblåses av barnens föräldrar. ”Det blir en kulturkrock”, berättar den biträdande rektorn, där ”svenskarna upplevs som mesiga”. Många av de barn med utländsk bakgrund som går i balettklasserna kan, enligt den biträdande rektorn, beskrivas som hårt disciplinerade, ”pushade” och kan ”lägga sig till med divalater” i relation till både lärare och skolans övriga elever. De problem som förekommer i dessa klasser har således inte med störande språkbruk och stökigt beteende att göra, utan snarare tvärtom.

Det är som en annan samhällsklass invandrare som söker sig till dansklasserna i jämförelse med de vanliga klasserna!

- Biträdande rektor, Högalidsskolan

Det mångkulturella inslaget och att elever är bosatta i skilda delar av Stockholm och även i andra delar av landet, är således inget nytt fenomen i de klasser på Högalidsskolan som är inriktade på dans. Enligt den ansvariga biträdande rektorn upplever de inte heller inte de problem som vanligen sammankopplas med en ökad andel elever med utländsk bakgrund, i form av såväl språkliga problem som kulturella krockar, som skolan i övrigt i allt större utsträckning står inför.

En förändrad situation kräver nya strategier

Den förändring i skolans elevsammansättning och den påverkan som denna förändring har kommit att få för skolans verksamhet har skett förhållandevis snabbt. En av Högalidsskolans biträdande rektorer beskriver hur detta är en utveckling som blivit allt mer märkbar de senare åren. ”Jag tycker att man kan se det från 2000-talet och framåt, framför allt de senaste åren, 2003/2004 än mer markant tycker jag.” På vilket sätt har den ökade andelen elever från ytterområdena och elever med utländsk härkomst påverkat Högalidsskolans verksamhet? En förändring som betonas av skolans rektor är att de under den senaste femårsperioden är att de normer och värderingar som skolläroplanen och skolans övriga personal eftersträvar ska gälla på skolan inte längre uppfattas som självklara av eleverna.

Vi har haft det lite besvärligare än vi brukar att få igenom de normer och värderingar som vi vill ska präglade skolan. Vi har fått mycket ifrågasättande och tjafsande om självklarheter.

- Rektor, Högalidsskolan

Den förändring som kan märkas av på Högalidsskolan har dock inte enbart med ett ifrågasättande av uppsatta normer och värderingar att göra, utan även som tidigare nämnts om det svenska språket. En av skolans biträdande rektorer beskriver problematiken så här:

Flera inresande elever har svårt att tillgodogöra sig undervisningen, och man misstänker att det har med bristande språkkunskaper att göra. De har inte svenskan och de har inte sitt språk heller, ordentligt!

- Biträdande rektor, Högalidsskolan

Rektor är inne på samma linje och menar att de inresande eleverna säkerligen talade bra svenska i den skola där de kom ifrån men att när det sedan kommer till Högalidsskolan blir väldigt tydligt hur bristfälligt deras språk är.

Går man i en invandrartät skola och talar flytande svenska, som man ju gör om man är svensk, så innebär ju det inte att man får högt betyg när man kommer hit där alla gör det. Men sitter man i Vårberg och det är 80 % som inte gör det då får man ju jättehöga betyg utan att göra någonting. När de kommer hit får de ju problem. Och hur löser de det när de måste börja kämpa? Jo, då blir dom ofta utåtagerande och störande. Och det måste vi jobba med.

I rapporterna från de skolinspektioner som genomfördes på skolan år 2001 respektive år 2004 Inspektörsrapporten från år 2004 lyfter fram att Högalidsskolan saknar strategier och kompetens att arbeta med svenska som andra språk. Denna problematik beskrivs även i rapporten från den inspektion som genomfördes tre år tidigare. Där står att läsa att det från skolans sida finns brister i kunskapen om hur man känner igen svårigheter som kan vara typiska för elever med annat modersmål än svenska och hur undervisningen kan behöva anpassas för dessa elever. Det finns en klar medvetenhet om detta från skollädares sida. Rektor berättar att ”nu måste vi utbilda hela personalen i svenska som andra språk. Alla måste få en beredskap för hur vi kan bemöta det här. Vad kan man förvänta sig av dem som inte kan språket? Vi tänker utbilda hela personalen för att bemöta den nya situationen.”

Sammanfattande diskussion

Det som inledningsvis fastslås av den tjänsteman som ansvarar för barn- och ungdomsfrågor i stadsdelsområdet Maria-Gamla stan det är en stadsdel med en väldigt medveten befolkning som i huvudsak är förhållandevis såväl välutbildad som högavlönad. Skolorna belägna inom stadsdelen uppvisar genomgående goda resultat vilket inte minst tydliggörs av att en majoritet av eleverna lämnar grundskolan med full behörighet att söka till något av gymnasieskolans nationella program. En majoritet av eleverna med bostadsadress inom Maria-Gamla stan går i skolor belägna inom det egna stadsdelsområdet, och endast två elever av tio söker sig till grundskolor drivna av fristående huvudman. Andelen elever boende inom stadsdelsområdet

som går i fristående grundskolealternativ har dock ökat dramatiskt den senaste femårsperioden, närmare 100 % fler elever gick höstterminen år 2004 i en friskola i jämförelse med höstterminen år 1999. De elever som söker sig till skolor i andra stadsdelar söker sig företrädesvis till skolor belägna inom Stockholms innerstad men i förhållande till övriga innerstadsstadsdelar är det en jämförelsevis stor andel, dryga 20 %, som dagligen pendlar till en grundskola belägen i ett förortsområde. Möjligheten att söka sig till de skolor som finns inom området har de senaste åren kommit att nyttjas av föräldrar och elever boende i andra delar av staden i allt högre grad. Detta gäller inte minst elever boende längs tunnelbanans röda linje som sträcker sig utåt Fruängen och Norsborg.

I de intervjuer som genomförts med den ansvariga tjänstemannen för barn- och ungdomsfrågor i stadsdelen samt med skolledningen för Högalidsskolan framkommer en bild av en traditionell grundskola med en långvarig kontinuitet i ledarskapet vilket till stor del kan förklara den stabilitet och det gemensamma förhållningssätt som skolans rektor och de fyra biträdande rektorerna ger uttryck för. Den gemensamma inställning som genomlyser skolledningsrepresentanternas uttalanden innebär å ena sidan för det första att det från skolledningens sida finns en mycket tydlig uppfattning om hur de anser att skolans verksamhet ska bedrivas, för det andra att det finns en öppenhet inför att förändra vissa delar av verksamheten för att, så att säga, "hänga med" utvecklingen och för det tredje en insikt om att nya strategier och arbetssätt måste utvecklas och framarbetas för att bemöta dagens skolutveckling. Jag vill i det följande belysa ett antal aspekter som jag upplever vara relevanta för studiens syfte och diskutera dem närmare. För det första vill jag lyfta fram frågan om vad som utgör *en skolas själ*. Högalidsskolans rektor uttrycker en oro inför att om andelen elever med utländsk bakgrund på skolan överstiger en gräns på omkring 20 % kan detta komma att resultera i att skolan riskerar tappa bort sin själ. Vad utgör då en skolas själ? Utifrån genomförda intervjuer skulle jag säga att en skolas själ utgörs av å ena sidan dess traditioner och verksamhetens utformning, å andra sidan av elevgruppens etniska och socioekonomiska sammansättning. När traditionerna utmanas och verksamheten behöver omorganiseras som en följd av förändringar både avseende de "egna" elevernas ökade benägenhet att söka sig till fristående såväl som andra kommunala grundskolor och den ökade tendensen för elever med utländsk bakgrund och elever som bor i stadens ytterområden att söka sig till skolan skakas skolans själ om i grundvalarna. Av intervjumaterialet såväl som de av skolans egna dokument som jag tagit del av påvisar att skolan genomfört ett flertal förändringar för att bemöta den nya verklighet den står inför. Dessa förändringar är till stor del av organisatorisk karaktär och

har exempelvis resulterat i att det inom ramarna för skolans verksamhet utvecklats ett flertal olika profiler för elever i årskurs fyra till nio samt en åldershomogen Montessoriklass för elever i förskoleklass till och med årskurs tre för att på så vis erbjuda föräldrar och elever ett flertal olika inriktningar att välja mellan inom Högalidsskolans ram. Detta kan förstås som att skolans själ inte är konstant utan föränderlig och att arbetet inledningsvis har inriktats på att anpassa och förändra skolans organisation och verksamhet för att på så vis upprätthålla intresset för skolan hos eleverna som tillhör skolans upptagningsområde. Nu står man inför den andra sidan av problematiken nämligen hur den ökade andelen elever utifrån, ofta med annat modersmål än svenska, ska integreras på ett bra sätt och ges bra förutsättningar för framtiden.

Det jag för det andra vill belysa är den till viss del *missvisande begrepps användning* som kom fram i de intervjuer som genomfördes med skolledningen på Högalidsskolan. I intervjuer och mer informella samtal användes begreppet ”elever utifrån” vid ett flertal tillfällen synonymt med begreppet ”elever med utländsk bakgrund”. Detta skulle innebära att samtliga elever som går på skolan men som har sin bostadsadress i andra delar av staden är av utländsk bakgrund, samt att det uteslutande är elever med svensk bakgrund som är boende i skolans upptagningsområde. Att detta inte är vad som avses framgår tydligt, men jag anser det ändå vara av vikt att lyfta fram då en begreppslig sammanblandning kan komma att påverka en persons bild av verkligheten, detta gäller både den person som uttrycker sig på det visat såväl som åhöraren. Det är viktigt att hålla isär andelen elever med bostadsadress utanför skolans upptagningsområde och andelen elever med utländsk bakgrund respektive annat modersmål än svenska. En närmare granskning visar på att en betydande andel av de så kallade ”eleverna utifrån” faktiskt är av svensk härkomst, och likaledes att en betydande andel av eleverna med annat modersmål bor i Stockholms innerstad. Detta pekar mot att det inte enbart handlar om bostadsadress eller om etnisk bakgrund respektive modersmål, utan att det finns andra faktorer som spelar in.

Den tredje aspekt jag vill lyfta fram handlar om en, troligen, *omedveten indelning av skolans elever* som framgick i flera av skolledningsrepresentanternas uttalanden. Utifrån genomförda intervjuer växer bilden fram av att det förekommer tre kategorier av elever på Högalidsskolan som jag skulle beteckna som ”dansinvandrare”, ”pendlarinvandrare” och ”svenskar”. Dessa tre elevkategorier förknippas med olika karaktärsdrag som delvis framträder i relation till varandra. Eleverna i dansklasserna beskrivs exempelvis som mycket ambitiösa och duktiga,

samt att de av eleverna som är av utländsk härkomst generellt sett inte har samma behov av undervisning i svenska som andraspråk. I relation till vilka? Jo, å ena sidan till de svenska eleverna och å andra sidan till övriga elever på skolan som har utländsk bakgrund. De elever av utländsk härkomst som dagligen pendlar från Stockholms förortsområden beskrivs i många fall ha språkliga och i vissa fall ha sociala svårigheter som tydligt framkommer när de börjar på Högalidsskolan. I relation till vilka? Jo, å ena sidan till eleverna med utländsk bakgrund i dansklasserna och å andra sidan de svenska eleverna. Det talas om de "egna" eleverna. I relation till vilka? Det görs vid flera tillfällen jämförelser mellan olika elevgrupper, och jag frågar mig om denna mentala indelning kan komma att påverka synen på eleverna.

4.3 De mångkulturella innerstadsskolorna

Samtalen med de ansvariga för barn- och ungdomsfrågor inom Kungsholmens respektive Maria-Gamla stans stadsdelsområden samt med rektorer och biträdande rektorer på Fridhemsskolan/Stadshagsskolan respektive Högalidsskolan visar på att utvecklingen på skolorna inte är att betrakta som isolerade företeelser utan att det pågår liknande processer i olika delar av Stockholms innerstad. De bägge grundskolorna är belägna i olika delar av staden men uppvisar likartade utvecklingstendenser avseende förändringar i skolornas elevsammansättningar och svårigheter i att bemöta den nya situationen, både av språkliga och av sociala skäl. Det sker således en mångkulturalisering av Stockholms innerstadsskolor.

Utmaningar och svårigheter

Utifrån denna studies syfte och avgränsning har jag valt att med utgångspunkt i det insamlade materialet lyfta fram sammanlagt nio punkter som tillsammans sammanfattar de huvudsakliga utmaningar och problem som skolledningarna för Fridhemsskolan/Stadshagsskolan och Högalidsskolan ger uttryck för, avseende ekonomiska och organisatoriska såväl som språkliga och sociala aspekter men även i fråga om fördomar och förutfattade meningar.

1. *Den mångkulturella skolan - utmaning eller problem?* Det mångkulturella lyfts fram som något spännande och utmanande, något som berikar skolans värld. Samtidigt vittnar rektorernas och de biträdande rektorernas, såväl som de ansvariga tjänstemännen på stadsdelsnivå, uttalanden om att denna mångkulturalisering inte sker helt utan svårigheter och problem. Detta handlar om en kulturkrock där elever som gått i skolor i så kallade socialt

utsatta invandrartäta områden i mötet med i det här fallet Fridhemsskolan/Stadshagsskolan respektive Högalidsskolan för med sig ett språkbruk och ett beteende som skolornas personal och elever inte är vana vid, och som upplevs som annorlunda, utmanande och i vissa fall till och med som störande. Det handlar om att skolornas personal saknar tillräcklig kompetens i undervisning i svenska som andraspråk och kunskap om hur elever utan ett egentligt språk, det vill säga med bristfälliga kunskaper i så väl det svenska språket som det egna modersmålet, ska hanteras. I lika hög grad som mångkulturaliseringens utmaningar och problem kan härröras till bristande kompetens och kunskap, har de sin grund i att innerstadens grundskolor och dess personal i stor utsträckning saknar de erfarenheter av den mångkulturella skolan som de i flera av Stockholms förortsområden belägna grundskolorna och dess personal har upplevt i sin dagliga verksamhet under en jämförelsevis lång tid.

2. *En inneboende tröghet i skolan som organisation.* Det tar lång tid att såväl bygga upp som att förändra en skolas verksamhet. Förändringar måste implementeras på såväl ledningsnivå och arbetslagsnivå som hos de enskilda lärarna för att därefter tillämpas i undervisningen och därmed komma till elevnivå såväl som föräldranivå. Detta innebär att även om det finns en tydlig medvetenhet hos skolledningen om att det råder ett behov av ett genomförande av såväl organisatoriska som pedagogiska förändringar så tar det tid att genomföra dessa förändringar i praktiken. En sådan organisatorisk tröghet kan å ena sidan ha sin grund i oförmåga till förändring, vilket innefattar såväl bristfällig kunskap som oförmåga att upptäcka ändrade förutsättningar och nya tendenser. Å andra sidan kan en organisatorisk tröghet även ha sin grund i en ovilja att förändras, vilket kan innebära en rädsla för försämringar i verksamheten såväl som en känsla av att den egna positionen hotas i och med utvecklingen (Jfr Ahrne & Papakostas, 2002).

3. *En rädsla för att förlora de "svenska" eleverna.* Det finns en oro att föräldrar och elever med, vad som uppfattas vara, svensk härkomst på skolorna kan komma, eller redan har kommit, att uppleva den ökande andelen elever med utländsk bakgrund och elever som inte bor i skolans upptagningsområde som negativ och som en följd av detta söker sig till andra skolor som man upplever inte uppvisar samma utveckling. Detta beroende på såväl språkliga och sociala faktorer som att skolornas tidigare uppvisade goda resultat och höga kunskapsnivå kan komma att påverkas som en följd av den förändrade elevsammansättningen. Denna oro har sin grund i att skolorna under de senaste åren märkt av att elever boende i skolornas upptagnings- och närområden i allt större omfattning söker sig till andra grundskolor, med

såväl kommunal som fristående huvudman. Det finns en uppfattning bland skolornas personal att många av de elever som sökt sig till andra skolalternativ är av svenskt ursprung vilket sammanslaget med det faktum att andelen elever som söker till andra skolor har ökat har gett upphov till en bild som gör gällande att andelever svenska elever som lämnar skolorna har ökat. Då det under samma tidsperiod skett ett ökat inflöde av elever med utländsk bakgrund som inte bor i skolornas närområde utan i många fall dagligen pendlar från Stockholms socialt utsatta, och invandrartäta, förortsområden har dessa två fenomen kommit att tillskrivas ett tydligt samband med varandra.

4. *Betydelsen av "det svenska"*. Den bild som rektorerna och de biträdande rektorerna har är att de elever och föräldrar som söker sig skolorna från andra delar av Stockholm genom sitt aktiva val av skola eftersträvar att öka möjligheterna för eleverna att lära sig en "bra" svenska, att bygga upp ett kontaktnät av svenska kamrater samt att få ökade möjligheter att, som de säger, "komma in" i det svenska samhället. Den uppfattning som framkommer i intervjumaterialet är således att det snarare är den vid jämförelse högre graden av svenskhet som ligger bakom dessa elevers och föräldrars val av Fridhemsskolan/Stadshagskolan respektive Högalidsskolan, än skolverksamhetens utformning och utbildningens nivå och innehåll. Utöver frågorna om bättre språkkunskaper, samt ökade möjligheter att få svenska kamrater och bli en del av det svenska samhället så tillskrivs "det svenska" ytterligare en aspekt, och det är ordning och reda. En av de biträdande rektorerna berättar att det är en fråga som vid flera tillfällen tagits upp av föräldrar som funderat på att låta sina barn byta till en skola belägen i innerstaden. Detta kan tolkas som att det finns en bild hos föräldrar boende i Stockholms ytterområden att skolor belägna i innerstaden med en jämförelsevis hög andel elever av svensk härkomst präglas av en högre grad av ordning och reda, vilket upplevs som eftersträvansvärt.

5. *Känslan av att vara "tagna på sängen"*. Att känna sig "tagna på sängen" är en metafor som används av rektorerna på såväl Fridhemsskolan/Stadshagskolan som Högalidsskolan. Detta talesätt rymmer både det faktum att denna utveckling har skett väldigt snabbt och att de från skolans sida inte riktigt hunnit med, och att de inte heller var förberedda på förändringens genomslagskraft. Det speglar också att det från skolornas sida varit svårt att förbereda sig och utveckla strategier för att bemöta utvecklingen med en förändrad elevsammansättning på skolorna, då de helt enkelt inte har vetat vad de skulle förbereda sig inför. Den sammanslagna bild som samtliga informantens uttalanden ger är att detta inte enbart gäller de enskilda

skolorna och dess skolledning och personal, utan att det egentligen är skolsystemet som helhet som så att säga är taget på sängen, både på politisk nivå och på de enskilda skolorna.

6. *Ett upplevt missriktat resursfördelningssystem.* Ett exempel som dyker upp vid flera tillfällen handlar om det rådande resursfördelningssystemet som innebär att skolorna utöver skolpengen kan erhålla ett så kallat skoltillägg för eleverna. Detta skoltillägg är beräknat utifrån de socioekonomiska förutsättningar och den etniska sammansättning som präglar det område där skolan är belägen, och denna extra resurs är tänkt att ge de skolor som behöver bättre möjligheter att arbeta med elever i behov av olika former av särskilt stöd. Det som upplevs som problematiskt är att detta skoltillägg inte följer med eleven, om den väljer att söka sig till en skola som är belägen i ett annat område. Följande citat sammanfattar den problematik som skolorna står inför på ett bra sätt:

Systemet med att välja skola förutsätter att man inte måste gå i liten grupp, det förutsätter att man som invandrare får med sig sin peng hemifrån till den nya skolan så att den får ekonomiska förutsättningar att jobba med eleven. Om vi måste begära pengar och hemskolan säger nej, då måste vi egentligen säga till den föräldern och eleven att då får de söka sig till den skolan, för det är de som har resurser. Hade det varit "våra" elever hade vi fått betalt för dem. Detta är ett systemfel!

- Rektor, Högalidsskolan

De upplevda problemen med det rådande resursfördelningssystemet handlar således om att skolorna erhåller schablonbelopp för eleverna uträknade efter skolans lokalisering istället för efter elevernas faktiska behov, samt att det är upp till en elevs boendestadsdel att avgöra om eleven ska få ekonomiska resurser för att täcka kostnaderna för åtgärder för eventuella särskilda behov. Det finns således trots, rätten att välja skola oavsett huvudman och var skolan är belägen, en organisatorisk och administrativ indelning av eleverna som direkt får en stor betydelse för skolornas ekonomiska situation.

7. *Frågan om vad som utgör en skolas själ.* I materialet framkommer en oro inför att skolans själ kan komma att förloras om andelen elever med utländsk bakgrund ökat för mycket i förhållande till andelen elever av svensk härkomst på skolan. Då är frågan vad som utgör en skolas själ, och om denna själ är att upplevas som konstant eller föränderlig. En skolas själ kan tänkas utgöras av såväl skolans traditioner som utformningen av den kontinuerliga verksamheten, som av de elever som går i skolan. När elevsammansättningen på en skola förändras och detta kommer till att påverka såväl traditioner som den dagliga verksamheten kan det upplevas som ett hot mot en skolas själ. Det finns olika sätt att närma sig en sådan

situation, där de två huvudsakliga perspektiven gör gällande att skolan å ena sidan kan arbeta med att förändra sina traditioner och sin verksamhet för att bättre matcha rådande förutsättningar och behov, och å andra sidan kan arbeta med att förändra sina elever för att de bättre ska matcha rådande traditioner eller utformning av verksamhet. I det första fallet uppfattas skolans själ som föränderlig och anpassningsbar efter förändringar i såväl det omgivande samhället som i elevsammansättningen, i det andra fallet uppfattas skolans själ som något konstant som snarare sammankopplas med skolans lokaler och rådande traditioner.

8. *En missvisande begreppsanvändning.* Vid ett flertal tillfällen under såväl intervjuer som i mer informella samtal med rektorerna och de biträdande rektorerna på Fridhemsskolan/Stadshagsskolan respektive Högalidsskolan framkommer att begreppet ”elever utifrån” och begreppet ”elever med utländsk bakgrund” i mycket stor utsträckning används synonymt. Då det hänvisas till ”elever utifrån” avses inte i första hand elever som inte bor i skolornas upptagningsområden utan elever med utländsk bakgrund som bor i Stockholms socialt utsatta och invandrartäta förortsområden. Denna begreppsanvändning är missvisande då en betydande andel av eleverna som dagligen pendlar till skolan från bostadsområden lokaliserade i Stockholms förorter är av svensk härkomst, samt att en betydande andel av eleverna boende i skolans närområde är av utländsk härkomst och talar ett annat modersmål än svenska. Det är således inte så enkelt att de problem som skolorna brottas med helt och hållet kan förklaras med att det är barn med utländsk bakgrund som bor i socialt utsatta och invandrartäta områden som nu reser in till innerstadsskolorna och orsakar språkliga och sociala bekymmer. Det finns faktorer utöver bostadsadress och etnisk tillhörighet som påverkar.

9. *En omedveten indelning av elever.* Det görs en oavsiktlig indelning av skolornas elever där olika kategorier karaktäriseras i relation till varandra. Det görs jämförelser mellan ”svenskar”, ”pendlarinvandrare” och andra invandrare som exempelvis, i fallet med Högalidsskolan, ”dansinvandrare”. Dessa elevkategorier används i diskussioner kring den sociala situationen på skolorna, kring skillnader i elevers beteende såväl som deras studieresultat samt för att göra en distinktion mellan olika enskilda elever och elevgrupper. Det görs en indelning i ett ”vi” och ett ”de”, och ”de-gruppen” indelas i undergrupper där en del upplevs vara närmare ”vi-gruppen” i jämförelse med andra inom ”de” (Jfr Bauman, 1992). I detta fall tillskrivs denna indelning en etnisk dimension, där skillnader mellan ”vi” och ”de” i många fall definieras utifrån etnisk tillhörighet och ett slags kulturell essentialism där olika karaktärsdrag

antas prägla individer med olika etnisk och kulturell bakgrund (Jfr Molina & de los Reyes, 2003 och Mulinari & Neergaard, 2004). En sådan generaliserande indelning kan komma att påverka bemötandet av eleverna, då elever med liknande förutsättningar kan antas ha liknande behov och karaktärsdrag.

5: Avslutning

Det som tydligt framgår av denna studie är att förutsättningarna för grundskolan kraftigt förändrades i och med genomförandet av valfrihets- och friskolereformerna i början av 1990-talet. Studien besvarar ett antal frågor och ger upphov till minst lika många nya frågor. Var de pådrivande vid valfrihets- och friskolereformernas genomförande medvetna om vilka och hur omfattande konsekvenserna skulle bli? I vilken riktning är dagens skolutveckling på väg? Var det denna utveckling som eftersträvades i och med införandet av rätten att välja skola? Om inte, vad kan de enskilda skolorna göra för att förändra sin situation och vad måste göras på politisk nivå?

5.1 En förändrad skola

De grundläggande förutsättningarna för skolors organisation och verksamhet utgörs av de politiska beslut som så att säga utgör det ramverk inom vilket skolsystemet existerar och utvecklas. Det handlar exempelvis om genomförandet av politiska reformer, såsom exempelvis friskole- och valfrihetsreformerna. På den politiska nivån, systemnivån, dras riktlinjerna upp för det skolsystemets utveckling och beslut som fattas och genomdrivs på denna nivå inverkar på de enskilda skolornas organisation och verksamhet, men också på de enskilda elevers möjligheter och faktiska beteende. Utifrån tidigare forskning och framtagen statistik är det konstaterat att elevers bakgrund – avseende kön, etnicitet och socioekonomisk status – påverkar deras studieresultat. Det är även konstaterat att skolans karaktär och miljö påverkar elevernas studieframgångar. Skolans miljö kan påverka vilket engagemang eleverna upplever för sin skola och sina studier och kan direkt eller indirekt påverka en elevs val att aktivt söka sig till en annan skola, eller att stanna kvar. Det gäller även skolans målsättningar, arbetssätt, lärarkollegium, betygsnivåer et cetera.

De olika faktorer som kan påverka skillnader mellan skolor avseende elevunderlag, resultat, verksamhetens utformning samt eventuella inflöden och utflöden av elever kan sammanfattas till fyra huvudsakliga förklaringsfaktorer: 1) Elevkaraktäristika, 2) Skolans resurser, 3) Skolans struktur och karaktäristika samt 4) Processer och praktiker inom skolan (Jfr Rumberger & Thomas, 2000). De tre första faktorerna är att betrakta som ”input” till skolan, och utgörs av faktorer som i större omfattning inte kan påverkas av den enskilda skolan. Den fjärde faktorn kan den varje skola dock både påverka och kontrollera. Olika karaktäristika hos

den enskilde eleven, såsom etnicitet, kön, familjebakgrund, föräldrars akademiska bakgrund samt familjens socioekonomiska status påverkar både elevens skolresultat och benägenhet att byta skola och söka sig till olika skolalternativ. När det gäller hur tillgången på resurser påverkar skolan och dess verksamhet handlar det minst lika mycket om lärarkårens utbildningsnivå, kvalitén på undervisningen och relationerna mellan skolans personal och eleverna som om ekonomiska resurser. De resultat som en skola uppvisar påverkas av var skolan ligger, dess storlek samt om den drivs av kommunal eller privat huvudman. Det är dock osäkert om skillnaderna helt kan tillskrivas skolans struktur och karaktäristika eller om de även kan förklaras utifrån skillnader i elevunderlag och resurstilldelning. När det gäller den fjärde faktorn så kan enskilda skolor påverka sin organisation, ledningsfunktion, pedagogiska inriktning, undervisningsmetod och sitt inlärningsklimat och kan även hur tillgängliga resurser fördelas samt hur svårighetsgrad och kravnivåer sätts.

Fridhemsskolan/Stadshagsskolan och Högalidsskolan har de senaste åren befunnit sig i en situation där samtliga dessa fyra faktorer och förutsättningar förändrats och arbetar med att finna en ny stabilitet. Elevsammansättningarna på skolorna har förändrats, på grund av det tidigare diskuterade in- respektive utflödet av elever, vilket ställer nya krav på hur verksamheten ska utformas. Bägge skolor uttrycker att de är tvungna att ta in elever utanför de egna upptagningsområdena för att få ekonomin att gå ihop då en betydande andel av innerstadens elever söker sig till kommunala skolor i andra delar av innerstaden som erbjuder önskade profiler eller upplevs ha andra kvaliteter samt till fristående skolor. Det rådande resursfördelningssystemet upplevs inte vara anpassat efter rådande förhållanden utan skolorna uttrycker en frustration över att å ena sidan vara beroende av att ta in elever utifrån och elever med annat modersmål utan att å andra sidan ha ordentliga förutsättningar att ta hand om eleverna på ett bra sätt. Dessa faktorer är svåra för de enskilda skolorna att påverka i någon egentlig mening, utan det som skolornas kan arbeta med är den fjärde faktorn som handlar om den egna organisationen och utformningen av verksamheten. Men frågan är hur mycket de enskilda skolorna egentligen kan göra åt den rådande situationen.

5.2 Ett gemensamt förhållningssätt

I samtalen med de ansvariga tjänstemännen för barn- och ungdomsfrågor i stadsdelarna Kungsholmen respektive Maria-Gamla stan betonade vikten av utvecklandet av ett gemensamt politiskt förhållningssätt inför den rådande skolutvecklingen där staden som helhet tas i beaktande inte enbart de enskilda stadsdelarna. Detta går i samma linje som de diskussioner som förts i samband med utvärderingen av Storstadssatsningen (se exempelvis Integrationsverket 2002, SOU 2005:29). Situationen för skolor belägna i innerstadsstadsdelar som Kungsholmen och Maria-Gamla stan kan endast förstås i relation till utvecklingen i övriga Stockholm. De båda stadsdelarna präglas av en, i jämförelse med staden som helhet, hög socioekonomisk status, låg andel invånare med utländsk bakgrund och eleverna som går i stadsdelens grundskolor uppvisar goda studieresultat. För en förälder, boende i ett så kallat invandrartätt område präglat av hög arbetslöshet och en jämförelsevis låg socioekonomisk status, som kämpar för att erbjuda sina barn bättre framtidsmöjligheter i det svenska samhället ter sig dessa delar av Stockholm, och skolor belägna inom dessa områden, troligen som ett eftersträvanvärt alternativ. Den tjänsteman som har det huvudsakliga ansvaret för barn- och ungdomsfrågor inom Maria-Gamla stans stadsdel uttrycker sig så här:

Det är medvetna föräldrar i förorterna som tar det här beslutet... De förstår vilka svårigheter det kan innebära för deras barn att gå i en mångkulturell skola... där det inte bygger på svenska språket lika mycket som det gör här... Har man trettiofem nationaliteter så är det så klart att undervisningen blir på ett annorlunda sätt än när det övervägande är svenskar. Det är ganska självklart att det är så, att man får olika utbildning helt enkelt.

- Chef, Barn- och ungdom, Maria-Gamla stan

Uppfattningen att det är möjligheten att få bättre kunskaper i svenska språket är en viktig orsak bakom inflödet av elever från förortsområdena till innerstaden delas av motsvarande tjänsteman vid Kungsholmens stadsdelsförvaltning. Det handlar, utöver själva den språkliga biten, även om möjligheten att få umgås med svenska barn och få ta del av den svenska kulturen. Även om möjligheten och rättigheten att välja skola upplevs som något positivt så är de tjänstemän som jag träffat eniga om att det finns problem med valfrihetssystemet. Det handlar om relationen mellan de skolor som är belägna i Stockholms ytterområden och de som är lokaliserade i innerstaden, och det faktum att en stor andel av de elever som bor i förortsskolornas närområden söker sig därifrån – till friskolor eller till skolor i innerstaden.

Tjänstemannen från Kungsholmen berättar att hon ibland bemöts av kommentarer som ”Ni tar alla våra starka elever, det är de vi behöver ha kvar!”, och tjänstemannen med i motsvarande

position inom Maria - Gamla stan är inne på samma linje och menar att rätten att välja skola inte enbart är positiv.

Effekterna för de skolor som ligger i utkanten blir ju naturligtvis att det blir de elever som har det allra jobbigast med svenska språket och så vidare som blir kvar. Och frågan är om vi ska ha det så!?

- Chef, Barn- och Ungdom, Maria-Gamla stan

En annan aspekt som lyfts fram är upplevelsen av att det inte alltid är helt enkelt för de barn som söker sig från förorterna in till innerstadens skolor, något som de enskilda skolorna får hantera i sin dagliga verksamhet.

Vi får rigga om organisationen för att ta emot de här barnen. Dels deras kunskapsluckor, dels deras frustration. Om man är van att vara bäst i klassen och helt plötsligt inte är det längre, så kan det vara tufft!

- Chef, Barn- och Ungdom, Kungsholmen

Att backa tillbaka bandet lyfts dock inte fram som en lösning. Tvärtom. ”Det går liksom inte att säga att det inte är fritt val längre. Det går inte att stoppa människor på det viset!”. Ansvarig tjänsteman inom Maria – Gamla stan fortsätter och menar att om valfriheten inom den kommunala grundskolan skulle begränsas skulle de få som resultat att allt fler föräldrar – både i innerstaden och i förorten – skulle söka sig till fristående alternativ, vilket i sin tur skulle resultera i en utarmning av den kommunala skolan. ”Och det tror jag ingen tjänar på!”. Det som lyfts fram är vikten av att se Stockholms kommun som en helhet, och att de ansvariga politikerna måste titta till hela Stockholm ”och tillsammans fundera på vad det är som är bäst” och att det måste till ett gemensamt beslut kring hur situationen ska hanteras.

Slutord

Denna studie är problemavtäckande till sin karaktär vilket innebär att även om ett flertal frågor har besvarats och studiens resultat gett upphov till minst lika många nya frågor. Syftet med denna första rapport som publiceras inom ramen för forskningsinsatsen om Stockholms mångkulturella innerstadsskolor var att ge en översiktlig redogörelse för tidigare forskning om valfrihet och skolsegregation, att göra en kartläggning över förekommande elevströmmar i Stockholm samt att lyfta fram två exempel på två grundskolor, Fridhemsskolan/Stadshagsskolan och Högalidsskolan, vars elevsammansättning och verksamhet tydligt påverkats av rådande skolutveckling. Rapportens resultat ger inget entydigt svar på vilka konsekvenser som genomförandet av valfrihets- och friskolereformerna på 1990-talet har haft för grundskolorna i Stockholm. Däremot framgår det tydligt att genomförandet av reformerna öppnade upp möjligheter å ena sidan för föräldrar och elever boende i stadens förortsområden att söka sig till skolor i innerstaden, och å ena sidan för föräldrar och elever att söka sig till ett fristående grundskolealternativ om den kommunala skolan inte upplevdes som tillräcklig eller tillfredsställande. Rapporten pekar också på att skolor belägna i innerstadens olika stadsdelar genomgår en liknande förändringsprocess och brottas med liknande utmaningar och problem. Den huvudsakliga poängen med denna studie har som sagt inte varit att en gång för alla besvara frågan om valfrihetens konsekvenser för innerstadens skolor eller om hur de upplevda svårigheterna bör hanteras, utan att lyfta upp den pågående skolutvecklingen på bordet. Så här ser det ut. Detta har utvecklingen inneburit för två av de grundskolor i Stockholm som tar emot mest ”elever utifrån”. Det är först med detta i bagaget som det är möjligt att på ett konstruktivt sätt diskutera hur den pågående skolutvecklingen ska hanteras för att det ska bli så bra som möjligt.

Källförteckning:

Litteratur och artiklar:

Ahrne, G. & Papakostas, A. (2002): *Organisationer, samhälle och globalisering*, Lund: Studentlitteratur

Ambler, R. (1998): "Who benefits from educational choice? Some evidence from Europe", i Cohn, E. (red): *Market approaches to education*, Oxford: Elsevier Science, s. 353-380

Andersson, H., Nilsson, I., Jordheim, K. & Skovgaard-Petersen, V. (red). (1994): *Kampen om lärohuset. Studier kring statsmakt och föräldrarätt i nordisk utveckling*. Umeå: Umeå universitet

Arnman, G. & Jönsson, I. (1985): *Segregation och svensk skola. En studie av utbildning, klass och boende*, Lund: Arkiv

Axelsson, C. (2002): *Arbetslinjen i storstadsarbetet. En studie av insatser i Stockholm, Södertälje och Huddinge*, Huddinge: Södertörns högskola

Bauman, Z. (1992): *Att tänka sociologiskt*, Göteborg: Korpen

Bourdieu, P. (1977): *Outline of a Theory of Practice* Cambridge: Cambridge University Press

Bourdieu, P. (1990): "Social space and symbolic power", Bourdieu, P. : *In other words: Essays Towards a Reflexive Sociology*, London: Polity Press, s. 122-139

Bourdieu, P. (1995): *Praktiskt förnuft* Göteborg: Daidalos

Bunar, N. (2001): *Skolan mitt i förorten. Fyra studier om skola, segregation, integration och multikulturalism* Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion

Bunar, N. (2003a): *Komplement eller konkurrent – Fristående skolor i ett integrationsperspektiv*, Rapport Integration 2003 (bilaga), Norrköping: Integrationsverket

Bunar, N. (2003b): "Det händer saker" – *kunskapsutvecklande, utvärderingsmässiga och teoretiska perspektiv på storstadsarbetet i Rågsved och Skärholmen*, Huddinge: Södertörns högskola

Bunar, N. (2004): "Det går bra, men det ser fortsatt dåligt ut" – *Organisationen och tillämpningen av lokala utvecklingsavtal i Stockholms kommun*, Huddinge: Södertörns högskola

Burgess, S., McConnel, B., Propper, C. & Wilson, D. (2004): "Sorting and Choice in English Secondary Schools", unpublished manuscript, CMPO, University of Bristol

Castells, M. (1977): *The Urban Question: A Marxist Approach*, London: Edward Arnold

Castells, M. (1983): *The City and the Grass Roots: A Crosscultural Theory of Urban Social Movements*, London: Edward Arnold

- Dewey, J. (1916/1997): *Demokrati och utbildning*, Göteborg: Daidalos
- Englund, T. (1997): "Om John Dewey och *Demokrati och utbildning*", i Dewey, J. *Demokrati och utbildning* Göteborg: Daidalos, s. 11-32
- Englund, T. (1998c) "Den gemensamma grundskolan en historisk parentes? Argument för dess bevarande och utveckling. I Englund, T. (red) *Utbildningspolitiskt systemskifte?* (pp.205-213). Stockholm: HLS Förlag
- Englund, T. (red). (1998d): *Utbildningspolitiskt systemskifte?* Stockholm: HLS Förlag
- Eriksson, R. & Jonsson, J. (1993): "Ursprung och utbildning: social rekrytering till högre studier", i SOU 1993:85, Utbildningsdepartementet. Stockholm: Norstedts
- Fiske, E. & Ladd, H. (2000): *When Schools Compete: A Cautionary Tale*, Washington DC: Brookings Institution Press
- Francia, G (1999): *Policy som text och som praktik. En analys av likvärdighetsbegreppet i 1990-talets utbildningsreform för det offentliga skolväsendet*, Stockholm: Stockholms universitet
- Gewirtz, S., Ball, S. & Bowe, R. (1995): *Markets, Choice and Equity in Education*, Buckingham: Open University Press
- Giddens, A. (1998): "Städerna och urbaniseringen", i *Sociologi*, Lund: Studentlitteratur, s.505-534
- Hammersley, M. (1996): "The Relationship between Qualitative and Quantitative Research: Paradigm Loyalty versus Methodological Eclecticism", i J.T.E. Richardson (red.), *Handbook of Research Methods for Psychology and the Social Sciences*, Leicester: BPS Books
- Hatcher, R. (1998): "Class differentiation in education: Rational choices?", i *British Journal of Education*, vol 19, s. 5-24
- Hoxby, C. (2003): *The Economics of School Choice*, Chicago: The University of Chicago Press
- Integrationsverket (2002): *På rätt väg?*, rapport 2002:5, Norrköping: Integrationsverket
- Isling, Å. (1980): *Kampen för och emot en demokratisk skola. Samhällsstruktur och skolorganisation*, Stockholm: Sober
- Johnsson, M. (2004): *Kontrasternas rum – ett relationistiskt perspektiv på valfrihet, segregation och indoktrinerande verkan i Sveriges grundskola*. Umeå: Umeå universitet, Pedagogiska institutionen
- Kallós, D. & Lindblad, s. (1994): *New policy contexts for education: Sweden and United Kingdom* (Pedagogiska rapporter nr 42)Umeå: Umeå universitet, Pedagogiska institutionen

- Kings, L. (2004): *När centrala direktiv möter lokala aktörer*, Huddinge: Södertörns högskola
- Kjellman, A-C. (2001): *Hurra för valfriheten! – Men vad ska vi välja?*, Stockholm: HLS förlag
- Layder, D. (1998): *Sociological practice – Linking theory and social research*, London: SAGE Publications
- Lawson, A. (2003): *Storstadssatsningen i Stockholm. En studie av insatser för att stärka det demokratiska deltagandet i Husby, Rinkeby, Rågsvd, Tensta och Skärholmen*, Huddinge: Södertörns högskola
- Lokala arbetsplaner. Kommentarmaterial. Lgr 80*, SÖ: s publication, Läroplaner 1980:4, Stockholm: Skolöverstyrelsen och Liber
- Lees, A. (1985): *Cities Percieved: Urban Society in European and American Thought 1820-1940*, New York: Columbia University Press
- Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet (Lpo 94)*, (1998). Stockholm: Fritzes offentliga publikationer
- Molina, I. (1997): *Stadens rasifiering: etnisk boendesegregation i folkhemmet*, Uppsala: Uppsala universitet
- Mulinari, D. & Neergaard, A. (2004): *Den nya svenska arbetarklassen – Rasifierade arbetares kamp inom facket*, Umeå: Borea
- Molina, I. & de los Reyes, P. (2003): "Kalla mörkret natt! Kön, klass & etnicitet I det postkoloniala Sverige", i de los Reyes, P., Molina, I. & Mulinari, D. (2003): *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass & etnicitet I det postkoloniala Sverige*, Stockholm: Atlas
- Park, R.E. (1952): *Human Communities: The City and Human Ecology*, New York: Free Press
- Rappe, E. (1973): "Från katekes till social fostran. Om folkundervisningen i Sverige från 1842 till 1906", i *Häftan för kritiska studier*, nr 5-6.
- Reay, D. & Ball, S. (1997): "Spoilt for choice: The working classes and educational markets", *Oxford Review of Education*, vol 23, s.89-101
- Rex, J. & Tomlinson, S. (1979): *Colonial Immigrants in a British City*, London: Routledge & Kegan Paul
- Rumberger, ? & Thomas, ?: "The Distribution of Dropout and Turnover Rates Among Urban and Suburban High Schools", i *Sociology of Education*, vol 73, no 1, January, s.???
- Sandin, B. (1980): "Samhället tar över folkundervisningen", i Olsson, L.: *Då barn var olönsamma*, Stockholm: Tiden

Sjö, S. (2003): *Ungdomsinsatser i Storstadssatsningen inom Stockholms stad*, Huddinge: Södertörns högskola

Skolverket (1993): *Towards Free Choice and Marketorientated Schools – Problems and Promises*, rapport nr 2, Stockholm: Skolverket

Skolverket (1996): *Att välja skola – effekter av valmöjligheter i grundskolan*, rapport nr 109, Stockholm: Skolverket

Skolverket (1997): *Barn mellan arv och framtid. Konfessionella, etniska och språkligt inriktade skolor i ett segregationsperspektiv*, rapport nr 810, Stockholm: Skolverket

Skolverket (2003): *Valfrihet och dess effekter inom skolområdet*, rapport nr 230, Stockholm: Skolverket

SOU 1974:53, *Skolans arbetsmiljö*, Betänkande avgivet av Utredningen om skolan inre arbete – SIA. Stockholm.

SOU 1997:121, *Skolfrågor – Om skola i en ny tid*, Slutbetänkande av Skolkommittén, Stockholm: Fritzes Offentliga Publikationer

SOU 2000:39, *Välfärd och skola: Antologi från Kommittén Välfärdsbokslut*, Stockholm: Fritzes Offentliga Publikationer

SOU 2001:57, *Välfärdens finansiering och fördelning: Antologi från Kommittén Välfärdsbokslut*, Stockholm: Fritzes Offentliga Publikationer

SOU 2005:29 (opubl.), *Storstad i rörelse – kunskapsöversikt över utvärderingar av storstadspolitikens lokala utvecklingsavtal*, Stockholm: Fritzes offentliga publikationer

Söderström, M. & Uusitalo, R. (2005): *Vad innebar införandet av fritt skolval i Stockholm för segregationen i skolan?*, Rapport 2005:2, Uppsala: IFAU

Propositioner:

Proposition 1982/83:1. Proposition om skolor med enskild huvudman m.m. Riksdagstryck

Proposition 1991/92:95. Proposition om valfrihet och fristående skolor. Riksdagstryck

Proposition 1992/93:230. Valfrihet i skolan. Riksdagstryck

Proposition 1995/96:200. Fristående skolor m.m. Riksdagstryck

Proposition 1997/98:165. Utveckling och rättvisa – en politik för storstaden för 2000-talet. Riksdagstryck

Intervjuer:

Berglind, Lennart / Biträdande rektor / Högalidsskolan / Maria-Gamla stan (2004-01-04)

Dahlin, Birgitta / BoU-chef / Kungsholmen (2005-01-12)

Lundgren, Lena / Biträdande rektor / Högalidsskolan / Maria-Gamla stan (2005-01-14)

Molin, Ingela / Biträdande rektor / Högalidsskolan / Maria-Gamla stan (2005-01-17)

Nilsson, Per / Biträdande rektor / Stadshagsskolan / Kungsholmen (2005-01-13)

Nystedt, Ann-Marie / Rektor / Fridhemsskola / Stadshagsskolan, Kungsholmen (2005-01-14)

Rosenberg, Lotta / Biträdande rektor / Fridhemsskolan / Kungsholmen (2005-01-24)

Thunerholt, Sven.Erik / Rektor / Högalidsskolan / Maria-Gamla stan (2004-12-27)

Wahlberg, Ulla / Biträdande rektor / Högalidsskolan / Maria-Gamla stan (2004-12-27)

Wigren, Birgitta / BoU-chef /, Maria-Gamla stan (2005-01-10)